КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА
ЕКОНОМІЧНО-СУСПІЛЬНИЙ МІСЯЧНИК—ЛЬВІВ

CO-OPERATIVE REPUBLIK
Ukrainian Monthly Review — Lwiw Poland

Ч. 7–8.
ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1934.
РІЧНИК VII.

12-ий Міжнародній День Кооперації

КООПЕРАТОРИ ЖАДАЮТЬ:

СВІТОВОГО ЗАМИРЕННЯ! СВОБОДИ! СПРАВЕДЛИВОСТИ!

(Резолюція Міжнароднього Кооперативного Союзу на День Кооперації 7. липня 1934 р.).

У дванацятий Міжнародній День Кооперації кооператори цілого світу, обєднавшись духом своєї ідеї і бажанням »мира на землі і благоволення всім« — ствerджують невдачу змагань представників держав до порозуміння, якеб могло охоронити людство від жахливих страхіть війни і сталоб підставою для відбудови господарства та поступу людства на вищий щабель цивілізації.

Так само споглядають кооператори стурбовано на вкорочування автономії, незалежности і свободи свойого руху, як рівнож підривання його господарської структури у деяких країнах. Вони заявляють, що правдива кооперативна робота може вестися з успіхом тільки при повній свободі.

В імя тої свободи, яка є передумовою поступу, вони протестують проти нагальних і безсоромних нападів на їх рух з боку зорганізованої приватної торгівлі, нападів, які не помітують ніякими засобами перекручувань і яких метою є виключення кооперативної торгівлі, щоби вони могли далі без перешкод визискувати нарід.

Тому кооператори заявляються за удержанням світового миру, що є найстаршою і найбільш благородною традицією їхнього міжнародного обєднання;

прирікають держати високо прапор громадянської праці, що не має на цілі добування зиску, бо це основа їхньої кооперативної системи;

через солідарність і постійну чуйність, які є ціною свободи, хочуть забезпечити розвиток своїх добровільних обєднань, аж поки вони не обхоплять всіх виробників і споживачів.

НА ОКРАЮ ДНІВ.

КООПЕРАЦІЮ НЕ ДАСТЬСЯ ПОЄДНАТИ З ДИКТАТУРОЮ.

Цьогорічне звідомлення Британського Кооп. Союзу заняло становище м. ін. до загрози кооп. рухові з боку держави. У звідомленні читаємо м. ін.:

»Боротьба, що її вела кооперація в цілі оборони прав споживачів, розтяглася також на область прав громадянина взагалі. Ніяк не дасться кооперацію поєднати з диктатурою; ці два поняття виключають себе взаїмно. Центральна управа нашого союзу стурбовано звертає увагу на долю кооп. рухів за границями, там, де вони дісталися під пястук фашизму. Від своїх початків кооп. рух у всіх своїх фазах опирався на свободі і демократії. Ціла структура його організації говорить про рішучу волю обороняти право кожного члена на рівний співрішаючий голос в управлінні кооператив. Будь яка спроба захитати демократичні основи руху або народу, може стати убійчою для справи, яку заступаємо. Добровільна кооперація вимагає волі слова, критики й розвитку. Рух мусить бути готовий до скрайнього опору кожній спробі, якаб зміряла до того, щоби підірвати природні права кооператив до добровільного гуртування чи взагалі як громадян«.

ЯК РОЗУМІТИ ПОЛІТИЧНУ НЕВТРАЛЬНІСТЬ КООП. РУХУ.

Скріплений натиск противників кооперації, що не стримуються перед ніякими засобами, приводить кооператорів на думку про потребу всебічної оборони. У Франції, Англії, Швайцарії і т. д. в кооперативних кругах заговорили про те, що кооперація зле зробила, що занедбала звязки з політичними чинниками, які могли б її взяти в оборону.

В центральному орґані французької споживчої кооперації д. Клеє, вказавши на величезний апарат кооперації, запитує: кого ми хочемо обдурити, що кооперація не має нічого спільного з політикою? Адже в нас, у Франції, навіть зовсім неполітичним рухам звикли приписувати якісь політичні цілі. Хоч кооперація цілком серіозно зберігає політичну невтральність, то її противники вживають якраз політичних доріг, коли хочуть їй шкодити.

»Наш рух є в такому положенні, що може нагнути долю так, як йому потрібно. Треба лише відваги й готовости до жертв, а нас краще пізнають і інакше цінитимуть«.

Член швайцарського парляменту Р. Ґрімм у рефераті на одній краєвій конференції критикував теж бездіяльність кооператорів щодо використання політичних шляхів самооборони. Ми могли б — говорив — мати вплив у союзній раді подібний до того, який має прим. селянський союз. Кооперації ведеться нині так, як кожному громадянинові: коли він не цікавиться політикою, то політика цікавиться ним. Свідомість того повинна бути наукою для кооператорів на будуче.

Що-ж мають робити кооператори? Як і досі — бездоганно

вести діла, купувати й продавати товари з найбільшою користю для своїх членів. Дбати про тверду фінансову базу своїх підприємств.

Але цього нині вже не досить. Не дурім себе: кооперація стоїть сьогодні в дефензиві, а дефензиву виграється лише тоді, коли самому переходиться до офензиви. Противники кооператив не вдоволяються нині звичайними засобами очорнювання. Вони воюють політичними средствами. Хочуть державу запрягти до боротьби з кооперацією.

Якщо-б питання стояло так, чи кооперація має вести партійну політику, то його треба би рішучо заперечити. Кооперація — не партія. Вона гуртує членів з усіх суспільних верств. Але кооперація складається з кооператорів і кооператорок, яких сюди привела якась одна ціль. І якщо ця власне ціль є загрожена противниками, коли копеоративам звужується терен діяльности, коли підрізується їх життєві нерви — то кооператори мусять боронитися. І коли наступ носить політичний характер, то й оборона мусить такою бути. Це не партійна, а кооперативна політика, з подвійною метою: утримати існуючі кооперативні установи й скооперувати ціле господарство, а тим самим і соціяльні відносини країни.

»ТОТАЛЬНА ДЕРЖАВА ВЕДЕ ДО ДЕРЖАВНОГО КАПІТАЛІЗМУ«.

Такий погляд висказує орґан швайцарського кооп. союзу „La Coopération". У статті п. Е. Пріва (ч. з 10. травня ц. р.) читаємо:

»Нинішні революції зміряють скоріше до здавлення свободи ніж її поширення, при чому свободу надуживають ті, що хочуть скоро збагатитися. Це веде з конечности до клясової боротьби, яку тотальна держава*) хоче викорінювати. Тотальні держави кладуть кінець клясовій боротьбі, убиваючи свободу, але це може мати тривалий успіх тільки тоді, якщо будуть усунені не лише зовнішні прояви боротьби, а й ті причини, що їх викликають. Як Мусоліні нераз на це вказував, устрій приватного капіталізму розкришується, щоби зробити місце новим формам цивілізації. Чи тотальні держави по своїй політичній закрасці є червоні чи чорні — то скорше чи пізніше вони прийдуть до однакового устрою — державного капіталізму. Ті, що цей рух підпирають з остраху перед соціяльною революцією, не здають собі з того рахунку, що приготовляють ґрунт якраз для того, чого лякаються.

Народи, як Англійці, Шведи, Данці або Норвежці, в яких демократична культура є глибоко вкорінена, є так сильно звязані зі свободою, що роблять спробу, на тій свободі оперти

*) Значить приблизно те саме, що й фашизм; термін »тотальний« (від лат. слова тотус = цілий) має вказувати на те, що держава має бути усім, цілістю самою в собі і для себе. В цьому значінні, як тут вжито, тотальною державою є й большевицька держава.

будівлю нової цивілізації. Тут є джерело кооперації. Замісць того, щоби від всемугочої держави очікувати, щоби вона все за них зробила, зговорюються з собою поодинокі родини для спільного закупна, а добуті в той спосіб ощадности обертають на свої збірні цілі і розбудову суспільних установ. Ті, що атакують ці установи, є наче варвари й дикуни, що на осліп розбивають памятки цивілізації, яких не розуміють«.

ДИКТАТОРИ ПРОМИСЛУ РЕФОРМУЮТЬ.

Усякому ясно, що каригідна впертість картелів що до цін заліза, вугля, нафти, цукру і т. д. дійшла до абсурду і мусить довести до якогось сумного фіналу.

Майже одночасно чуємо аж з кількох сторін про надходячу знижку цін скартелізованих промислових товарів, розуміється, не коштом самих промисловців. Заповідає знижку передовсім комунікат синдикату польських залізних гут (Ґаз. Гандльова 15/6 ц. р.) — вправді смішно малу, бо в пересічі 5%-ову; заповіджена також якась знижка ціни цукру а може і нафти. Причиною знижкової тенденції є дальший гострий спад краєвого споживання дорогих продуктів скартелізованого промислу.

Але цікавіше те, якою дорогою хочуть картелі дійти до обнижки цін. Отже дорогою реорґанізації збуту товарів. Картель заліза уже вирішив, що від тепер буде вільно кожному консументові безпосередно набувати залізо в синдикаті, якщо його замовлення обійматиме найменше 15 тон. Дотепер такої можливости консументи не мали, тільки були відказані на кілька ступнів посередників. Хоч ціна тони заліза в синдикаті, як нині так і давніше є 280 зл., то перед реформою консумент мусів оплатити ще кошти посередника і платив в дійсности до 296 зл. за тону. Від тепер від нормальної ціни 280 зл. будуть відчислювати рабати, в залежності від висоти замовлення; в найліпшому разі ціна може впасти до 269 злотих.

Інформації, які ходять про задуману обнижку ціни цукру, вказують на те, що в засаді і цукровий картель піде тою самою дорогою: уможливити дрібним купцям-детайлістам або навіть консументам закуповувати цукор прямо в синдикаті.

Чи і оскільки ця реформа матиме дійсно який вплив на якусь обнижку цін, це зможе показатися аж у практиці. В кожному разі однак характеристична для картелів та неймовірна впертість, з якою вони обороняють свої бастиллі.

РІК РУЗВЕЛЬТОВИХ РЕФОРМ.

Відважні економічно-соціяльні експерименти нового президента Злучених Держав викликали свого часу надзвичайне зацікавленя цілого світу; отже не дивниця, що той самий світ слідкує уважно й буде далі слідкувати за перебігом реформи американського господарства.

Пригадуємо в кількох словах основні точки реформи:

1. девалюація доляра з метою полекші довжникам, піднесення цін і улегшення вивозу товарів з краю;

2. скорочення дня праці при незміненій заробітній платні;

3. урухомлення дальших кредитів для хліборобства й промислу (продовження тактики Гувера);

4. удержавлення всього золота в краю й перехід на двометалічну валюту;

5. кампанія за підпиранням консумції краєвих виробів.

Це головні стовпи цілої акції, до них ще приходить очевидно низка подрібніших заряджень, які випливають з тих основних.

Девалюація доляра мала привести до підвишки цін, головно хліборобських продукців, а це мало улегшити всім задовженим, особливож хліборобам, сплату довгів, затягнених в добі високої »просперіти«, бо проблєма задовження це одна з найболючіших у цілій кризі.

Скорочення часу праці робітника, при забезпеченні мінімальних платень, мало привести до зменшення безробіття, а тим самим до піднесення закупочної сили населення. Кредити мали теж завданням підсилити рух у підприємствах.

Вже перший погляд на повищий плян говорив, що він подуманий серіозно, бо льоґічно і повинен мати вигляди на значний успіх.

Якже представляється річ по році, в світлі готових фактів?

Загальний перебіг конюнктури в цім році був наступний: Протягом перших чотирьох місяців, від травня до липня 1933 року йшов бурхливий підйом конюнктури. Ціни рільних плодів пішли в гору більше, чим на 40%, значить навіть вище, як обнизився доляр; промислове виробництво піднеслося майже о 80%. Такого темпа не памятала Америка навіть з часів найвищої конюнктури.

Одначе в кінці липня прийшло нагле заломання цін на ринках товарів а за тим і паперів. По трьох »товстих« місяцях прийшли три »худі«. В листопаді 1933 р. рівень конюнктури був найнижчий. Ціни промислових продуктів були на 30% нижчі як в кінці липня, хліборобські продукти втратили четвертину з того, що зискали. Та все таки не втрачено всього. Порівнюючи зі станом цін в квітні, перед валютарною реформою, рівень цін рільних продуктів піднісся і то значно більше, як промислових, які піднялися о 20% і були на 10% вищі, як в листопаді 1932 р.

По тих хитаннях прийшла умірkована стабілізація цін. Правда, її утруднював факт, що доляр, відірваний реформою від золотої опори, не мав сталого курсу. По зрілій розвазі і нарадах рішився Рузвельт на частинну стабілізацію доляра. По ухвалі конґресу (парляменту) з січня 1934 року і на основі його повновласти, появився розпорядок Рузвельта про зміну золотого парітету американської валюти. Золоту варість доляра устійнено на 60% попереднього парітету, з тим, що президентові прислугує право до дальшої обнижки парітету, аж до 50% попереднього. Рівночасно перебрав союзний скарб запаси золота усіх федеральних емісій-

них банків, платячи банкнотами по їх старому, високому курсі. На тій операції союзний скарб узискав 2,8 міліярдів і ту суму в більшости здепонував в себе як спеціяльну резерву для стабілізації валюти. Цей засіб золота має служити для інтервенцій в разі, якби доляр хотів знову звишкувати. (Тоді, на підкладі цього запасу золота будуть випущені нові банкноти, яких завданням буде знижувати курс доляра). Через таку радикальну обнижку золотої рівновартости доляра і перспективу збільшення обігу банкнотів знижено знову дещо курс доляра, а далі наступила його зглядна стабілізація.

Нема сумніву, що стабілізація курсу доляра вплинула на оживлення господарського життя, може навіть більше, як думали. При валютарній неясности чимало підприємців здержується у своїх операціях, зокрема таких, які вимагають капітоловміщень на довгий протяг часу.

Сполучені Держави находяться під цю пору на дорозі до господарської поправи. Ціни хліборобських продуктів піднеслися навіть вище рівня з липня 1933 р. А головне те, що їх звишка більша, як звишка промислових цін. Замикаються ножиці цін села і міста. Зростає інвестиційний рух у промислі. Число безробітних зменшилося о округло 2 міліони — що при загальному числі безробітних 12 міліонів є ще що правда невеликою поправою, але дає хоч надії на краще.

Що правда — з робітничих сфер підносяться поважні заміти проти підприємців: вони, мовляв, поспішно використали ті уступки, які їм дала Рузвельтова реформа, але тягарів, які на них покладено, не думають льояльно нести. Зокрема не додержують обовязку що до мінімальних платень, приписаних відомими рузвельтівськими »кодексами праці«. Коли ті обвинувачення правдиві, то з боку робітництва і безробітних грозять ще дуже поважні конфлікти і мабуть прийдеться Рузвельтові — якщо зуміє бути обєктивним — вжити супроти підприємців твердших арґументів, як вживалося досі.

»РОЗУКРУПНЮЮТЬ« ТЕ, ЩО ПО ДУРНОМУ »УКРУПНИЛИ«

»Лінія наша повинна полягати в тім, щоби великі колгоспи розукрупнити*) протягом цієї зими.

Візьмім наприклад колгосп ім. Красіна полоської МТС, чубарівського району, дніпропетровської області. Цей колгосп має 5.873 га землі, 618 господарств, 754 працездатних, 317 коней і понад 300 голів іншої робочої худоби. У цьому колгоспі 21 виробнича бриґада, а 16 рільничих. Колгосп сидить уже кілька років у прориві. Торік він не досіяв 800 озимої пшениці. Невиходи становлять там щодня найменше 100 чоловіка. З виконанням пляну хлібоздачі та натуроплати у нього теж не гаразд. Ясно, що такий колгосп треба розукрупнити«.

*) Від московського слова »крупний« — великий; укрупнити — сконцентрувати, створити великі господарські одиниці. **Редакція.**

(З промови п. П. П. Постишева 18. XI. 1933 року, надрук. в »Господарство України« 1933, ч. 11—12).

Сказано — робиться; ґубернія »пошла писать«. Колгоспи ґіґанти і півґіґанти, утворені »по писанію« Маркса-Леніна, які пророкували успіх тільки великим і найбільшим хліборобським підприємствам — ліквідуються зі стопроцентовим скандалом. Бо чиж треба ще більшої компромітації, як коли сам харківський унтерфірер, Петро Петрович Постишев росказує:

»Ось начальник повітвідділу аджемської МТС т. Прокопович розповідає: приїхав він якось на поле, стоїть уся тракторна бригада. У чому річ: гас є, мастила немає. Вдруге приїхав, стоять трактори: мастило є, гасу немає« (там же).

Лють усієї командної верхівки виливається очевидно на голови найнижчої братії, яка тільки послушно виконувала накази з гори. Про те, що вартоб змити головку передовсім авторам насильної »колєктивізації« сільського господарства і »розукрупнити« передовсім саму партійну верхівку — очевидно ні Петро Петрович ні ніхто другий з його окруження не говорили і не думають говорити. Покищо вони латають партійну »ґенеральну лінію«, яка ганебно заломилася передовсім на відтинку найбільших хліборобських одиниць: ґіґантів радгоспів і »ґіґантів« колгоспів. Але не далекий вже час, коли і їх засліпленим очам стане видною також повна катастрофа основної бази »соціялізованого« на сталінський лад сільського господарства: навіть найменших колгоспів. Бо хочби навіть як зменшувати розмір підприємства, то воно ніколи не буде життєздатне, коли замість свобідної праці — буде оперте на невільництві, а в місце дійсної самоуправи і розумного господарського розрахунку приходить систематичне ограблювання з гори у формі »хлібоздач«, »натуроплат« та інших форм безоглядної казьонної експлоатації.

ЇХ ДОСЯГНЕННЯ...

З промови У. Чубаря на плєнумі Центр. К-ту КПбУ:

»Близько 48.500 тракторів працює на колгоспних і радгоспних ланах на Україні та 4.500 комбайнів.

»Сколєктивізовано 73% господарств на Україні у 24.000 колгоспах, які обняли 85% усієї орної землі«.

Це один бік, так сказати, офіціяльно — тріюмфаторський. Щось іншого говорять такі факти, (згадані теж у тій самій промові):

»Ганебно низький рівень засвоєння високої техніки був в цьому році і є майже в більшості наших радгоспів«.

»5. вересня 1933. було звязано в снопи 66% хлібних культур« (У. Чубар це рахує зовсім серіозно »успіхом«).

Кольосальне досягнення є в розведенні худоби: ось деякі цифри: Колгосп ім. Ворошилова має на 3.800 га землі аж **97** коней, **88** волів і **461** корів. Значить 646 штук гноєдайних тварин, на 3.800 га землі! Уявляєте собі »господарку«?!

Цей колгосп »розукрупнено«. Виділено з нього менший, якому »нарізано« 1500 га і аж 35 коней, 27 волів та 159 корів! — Як повідомляє т. Чубар, господарка на цьому новому колгоспі — з шумною назвою »15-річча Жовтня« — йде »дуже непогано«.

Господи, які скромні в людей вимоги!

А заробляють колгоспники теж »непогано«: по 3 кілограми збіжа за трудодень. Значить, на тутешній рахунок, яких 30—40 сотиків за робочий день.

Непогано!

ТОВАРИШ СТАЛІН МАЛЮЄ ПЕРСПЕКТИВИ.

»Ми добилися того, що підняли завдяки колгоспам бідняків до рівня середняків. Це дуже добре. Але цього мало. Ми повинні тепер добитися того, щоб зробити ще один крок вперед: допомогти всім колгоспникам, і колишнім біднякам і колишнім середнякам — піднятися до рівня заможних.

»У нас є тепер все для того, щоби добитися цієї нашої мети. Наші машини й трактори використовують тепер погано. Землю нашу обробляють поганенько. Треба тільки поліпшити використання машин і тракторів, треба тільки поліпшити обробіток землі — і ми добємося того, що збільшимо кількість наших продуктів удвоє, втроє. А цього досить для того, щоби зробити всіх колгоспників заможними трудівниками колгоспних ланів« (Промова на зїзді колгоспників-ударників).

Товариша Сталіна беремо за слово в одному пункті:

що в большевиків »є все для того, щоби добитися мети«.

Аби не шукали знову виновників в куркулях, петлюрівцях, шумськістах, Скрипниках чи світовій буржуазії, коли на фронті сільського господарства счиниться новий »прорив«. Бо від тепер вся вина за невдачу паде вже й офіціяльно на саму правлящу партію.

КООПЕРАТОРИ ЗАКАРПАТТЯ УВАЖАЙТЕ!

Мукачівське »Світло« ч. 5—6, обговорюючи »труднощі нашої (себто закарпатської) кооперації«, згадує м. ін., що молоденькі, недавно позасновувані споживчі кооперативи на Закарпатті вже почали продавати товари на борг. (Як вони кажуть »на віру«). Разом з тим турбується автор, звідки добути кредитів для молодих кооператив.

Не знаємо справді, яких палких би вжити слів, щоби як слід зясувати братам зза Карпат усю небезпеку кредитової господарки — як активної так пасивної! Товариші кооператори: отверто Вам кажемо, на основі прегіркого тутешнього досвіду: коли так маєте вести справи, коли з самого початку головна ваша турбота буде, як задовжити кооперативу на зовні, а членів в кооперативі — то краще дайте відразу спокій! Не мучте ні себе ні людей, не обманюйте ні себе, ні маси надіями на »визволення від визиску« і на якусь розбудову, бо за рік-два з цілої будови буде одна руїна, а замість нагромаджених кооперативних фондів

— гора книг лядових довжників і купа запротестованих векслів кооператив! Бо така доля постигла сотні кооперативних установ в Галичині й Волині, хоч в початках усі вони розвивалися »прекрасно«.

Прийміть, любі други, цю щиру від нас пораду і поки ще час зберіться на спільну а серіозну пораду та вирішіть остаточно і раз на все:

1) ані за сотика на віру;

2) нігде не шукати кредитів, тільки збирати вперто уділові капітали.

Під тими знаками »переможете«, під іншими — впадете!

49 ЗЛОТИХ І 88 ҐРОШІВ...

Не завадить іноді поглянути і на другий бік справи.

На святі прапора української кооперації дня 3. червня 1934. у Львові видавничий відділ РСУК улаштував також кіоск з книжками і ґазетами. Зібрано там усе важніше, що видала друком кооперація і »Сільський Господар«. Прикрашено його здалека видним заохочуючим написом — може тільки надто претенсійним — »кооператор любить книжку«.

Як відомо, величаве свято зібрало силу народу — до 15 тисяч і відбулося при великому підйомі духа. Але продаж кооперативної і господарської літератури дала вислід мінімальний: 49 злотих і 88 ґрошів!

Коли взяти на увагу навіть всі можливі оправдуючі обставини, а в першій мірі незаможність наших людей, то мимо того всього, при такому великому здвизі народу можна було очікувати результатів бодай у пятеро кращих, як були. Найбільше ж боліло людей, приставлених до обслуги кіоска те, що осіб, які прямо самі підступили до кіоска оглянути книжку — було всього кілька, а те, що продано, продано тільки через настирливих та дійсно енергійних хлопчиків-кольпортерів. Серце не боліло б ще так дуже, якби не бачилося оживленого руху у одному недалекому приватному кіоскові — поза районом властивого свята — де пишався великий транспарент: »пийте тільки пиво калускє«!

Є в житті деякі дрібниці, малозначні явища, які однак часом розкривають глибші рани громадського життя. Такою дрібною подією є й повища невесела цифра: 49 зл. 88 ґрошів!

Висновок активного кооператора:

Треба поглибити нашу оранку — щось ґрунтовно змінити в нашій роботі, бо такі річи дають багато до думання!

Просимо П. Т. Передплатників заплатити передплату за „Кооперативну Республику" на 1934 р., а пп. післяплатників теж вирівнати залеглости.

Адміністрация.

ТЕОРІЯ КООПЕРАЦІЇ

Держава, нового типу націоналізм і кооперація.

(Зі свіжо виданої книжки Ст. Туґутта п. з. „Spółdzielczość", розділ IX)*).

...Причин розкладу капіталізму по світовій війні було чимало; обмежімся до найважніших. Вже перед війною капіталізм наближався до перецвіту; війна тут відіграла тільки ролю чинника що приспішив розвиток. Система, здавалося б, така певна у своїй організації, замоталася у внутрішніх суперечностях. Непритомна погоня за зиском довела через раціоналізування виробництва, капіталізацію доходів, недостачу всякого пляну в суспільній господарці і надуживання кредиту до так надмірного скріплення виробництва, що незабаром забракло їй споживача, особливо коли в наслідок поширюючогося безробіття закупочна сил працюючих кляс таяла на очах. До того природнього ходу подій прийшла ще одна річ, якої появу спричинила теж світова війна: це пересунення торговельних і промислових центрів. Величезні маси золота перекотилися до Злучених Держав, котрі заки приступили до війни, були головним доставцем обидвох воюючих сторін. В наслідок війни підводними лодками і транзитових утруднень, а також через пристосовання до воєн. потреб значної части промислу у тих країнах, що провадили війну, почали появлятися масово фабрики у тих країнах, які до тепер промислу не мали зовсім. Вернути назад до передвоєнних відносин — було вже неможливо, тим більше, що помимо невгаваючих конференцій і міжнародніх деклярацій скрізь зростала тяга до самовистарчальности, або іншими словами до загальної господарської війни. Кепсько маскований клич: »рятуйся, хто може« — ставав щораз більше провідним гаслом держав. Митні барєри підростали чимраз вище, господарський націоналізм загострювався.

*

За господарським хаосом ішов суспільний. Такий нагальний випуск крови спричинив нечуване потрясення кожного національного орґанізму. Поки йшла війна (що мала бути вже »останньою«), вспокоювали вояків, що по перемозі прийде вимір справедливости на винуватців тої різні і зробиться все, щоби повторення таких страхіть не могло мати місця. Вийшовши з окопів скривавлені й злиденні, громадяни-вояки дали вислів своїм почуванням способом зовсім недвозначним. Під напором тих настроїв мас у переможених державах почали валитися престоли, які ва-

*) Книжка польського кооператора Ст. Туґутта, а зокрема розділ IX, зачіпаючи дуже болючі життєві питання, ориґінальністю висловлених думок заслуговує вповні на те, щоби на ній спинити ближчу увагу. Думаємо, що видавництво »Кооп. Наукового Інституту« не матиме нічого проти того, що ми позволили собі подати в перекладі цей уривок з книжки. — Редакція »К. Р.«.

жалися знаряддям воюючих імперіялізмів. Не відразу було видно, що й республики, які прийшли на їх місце, затроєні тою самою отрутою та що до загальної згоди і замирення ще дуже далеко.

Демократія, яка в перших днях мира зробила, здавалося, такий великий крок вперед, скоро почала відступати. Головною причиною того явища, причиною найбільш впадаючою в очі мас, була неможливість опанування кризи; вправді й ніхто другий не змігби того доказати, але відповідальність несе той, хто є при владі, а навіть той, хто видвигає найбільш конкретні проєкти направи. Політично демократію ослаблювало величезне розбиття на ґрупи ріжного напруження радикалізму; без сумніву — ті ґрупи змагали до тої самої кінцевої цілі, але по дорозі поборювали себе з нечуваною завзятістю. А найгірше те, що правам і здобуткам демократичного табора в політичній ділянці не відповідали здобутки в ділянці господарства, хочби в найменше вистарчаючих розмірах. Ті здобутки зводилися покищо до слабого ще кооперативного руху і професійних союзів, які надаремно змагалися за право дійсної контролі над підприємствами. Вправді по війні здобуто деяке поширення робітничого законодавства в місті і менше чи більше далекойдучу земельну реформу на селі, але це були нетривалі успіхи, а до того ще самі по собі не такі, щоби мали рішаюче значіння.

Зрештою, це були здобутки швидше формальної натури. Дійсністю — крім безробіття та інфляції, які нищили спеціяльно людей, жиючих з наймання своєї праці — були зменшені реальні заробітки і неможливість узискання з рільної господарки на малій парцелі бодай заплати за свою працю. Капіталізм, а особливо тяжкий промисл і високі фінансові круги, був все ще тим чинником, що надавав тон державній політиці, і то навіть тоді, як заломався і умотався в сітці безмежно вільного суперництва. Для його вдержання при житті примушували населення нести найтяжчі жертви. Попросту більше важив. Установою, що почала уступати разом з демократією, був парляментаризм. Введений на европейському континенті в часі найбільшого розцвіту господарського лібералізму, призначений тоді для обслуги потреб заможного і освіченого міщанства, не встиг достосуватися до умовин, які заіснували через заведення загального голосування, а особливо до многократно більше скомплікованої і трудної діяльности держави по війні. Склад парляментів, давніше під суспільним оглядом однородний замінився в пестру мозаіку суперечних до крайности клясових інтересів. Політичні конфлікти перемішалися зі суспільними і національними. Наслідком того було розбиття законодатних тіл майже у всіх державах на надмірне число груп. Утворення парляментських більшостей, що висловлювалиб рішучу волю збірного тіла ставало трудним, іноді зовсім неможливим. При частих змінах урядів, позбавлених досить сильного і тривкого опертя, лінія політики держав робилася часто крутою і мало виразною.

Ніхто не доказав доволі серіозно, що такий стан річи є непоборимою перешкодою для розмотання проклятку-

щого вузла. Але на маси, особливо інтеліґентські, стурбовані бідою, осліплені страхом, не вдумуючіся в глибину історичного процесу, це робило відпихаюче враження. Авторитет установи, за яку боролися покоління, упав. Вона була символом і знаряддям свободи, але голодні і потомлені воліли карність, думаючи, що це значить те саме, що хліб. Висловом тої карности мала бути єрархія, побудована на засаді сліпого послуху, пануюча над цілістю національного життя. Практично такою єрархією могла бути лише держава, всемогуча і всюдиприявна; її отже скріплювали, виходячи з тої засади, що в добі війни всіх з усіми, війни внутрішньої і зовнішньої, боротьби людей, кляс і народів, суспільним лучником може бути тільки дисципліна, суворіша від військової, якій підпорядковані не тільки вчинки, але навіть почування і думки.

*

В такий спосіб відбулися народини новочасного націоналізму. Після урядових ідеольогій той націоналізм був джерелом політичних концепцій антипарляментаризму, влади одиниці і переможної партії, всевлади держави. В дійсности він був тільки додатком до них, відсунувши насильно визвольні змагання працюючих кляс, обложивши клятьбою боротьбу кляс навіть там, де вона була найбільш необхідною. Дійсною метою переворотів було загальмування суспільних течій, але треба було на місце суспільних ідеалів поставити ідеали національні, бож цілком без ідеалів годі бути, бо духове життя суспільства сталоби багнюкою, а володіння переможців звичайною окупацією.

Таке відвернення природнього порядку річей мало далекойдучі наслідки. Давніше завданням держави було здійснювання вимог, формулованих суспільними і умовими течіями в громадянстві. Внутрішня вартість і стійкість тих течій були навіть запорукою правильного бігу державної машини, запорукою, що нераз покривала недостачі парляментарної системи. В націоналістичному, чи як його принято звати фашистівському устрою, джерелом і реґулятором усього сталася держава. У кабінетах правлячої еліти родяться не тільки правні норми і западають рішення в політиці держави. Тут родяться також моральні накази, вказівки для письменства і мистецтва, звичаї і моди. Тут початок і кінець усього, бо що небудь діється, мусить діятися для добра держави, так, як це добро розуміють властьімущі. Для народа, офіціяльно сповитого ідолоклонною пошаною, в суті річи лишається роля немовляти з високого роду, якому для полагоджування найпримітивніших потреб є потрібні няньки. Зрештою той нарід трактується не як збірницю живих громадян, тільки як міт, що з одного боку сягає в древню давнину, а з другого боку в майбутнє, якому не видно кінця. В виду того всього нарід це відірване поняття, збавлене будь якого змісту.

Націоналістична держава, будучи цілю сама для себе, не признає жадних прав людині, яка є тільки матеріялом для будування потуги держави; зрештою в своїй поведінці держава кер-

мується тільки доцільністю, моральність вважається за гнучку річ, яку можна нагинати до потреби. Тим більше вона не визнає прав згуртувань, що повставалиб не з її приказу і не розвивалисяб під її проводом. Під тим оглядом вертаємо в значній мірі до епохи великої французької революції, котра думала, що єдиним дозволеним і потрібним згуртуванням громадян є держава. І сьогодні, як тоді, не може бути мови про самоврядні рухи, рухи, що виникають прямо з життя і з потреб людей, що бажають самостійно улаштуватися в межах держави. Не може бути мови тим паче, що формою влади, яку прибрали меншости, валячи насильно старий устрій, є диктатура, що не терпить спротиву ані дискусії, не допускає і не може допустити до явищ суперечних з її заложеннями, — яка виконує владу в добі повоєнного здичіння брутально. Ті перевороти, які відбулися, не досягли ще своєї остаточної мети, не закріпили своєї безпечности і ніщо, що їм у тім допомагає, не має для них вартости навіть тоді, коли воно не їм безпосердньо вороже.

*

Нетрудно відгадати, що ті умовини, серед яких повстала сучасна націоналістична держава, роблять її відношення до кооперації недовірчивим і несприятливим. Той рух, що нічого не жадав від держави*), що сил для себе шукав в нужді мас і з них хотів будувати кращий світ, без визиску, випраний з бруду захланности, — іде власними дорогами, тоді, як дозволена тільки одна дорога — державна. Народжений в людових кругах він здійснював господарську демократію, демократію, якої основну тезу відкидає нова держава, а здобутки якої вона нищить насильно. Навіть тоді, як відкидав боротьбу кляс, як теоретичну засаду, цей рух підривав існування капіталістичних організацій, чи то в отвертій боротьбі з картелями, чи шляхом творення нових, зовсім інакших господарських одиниць.

Ось де головна причина гострого конфлікту між кооперацією і націоналістичною державою. В супереч урядовій, досить баламутній ідеольоґії ця держава зовсім не така надклясова, як би то можна було думати при деякій наївности, на основі зовнішніх ознак. Суспільного спору не можна усунути без залагодження господарських конфліктів, що випливають зі злого поділу доходів і наємної праці, з якої збогачуються одиниці коштом мас.

За взором всіх своїх попередників нова держава в своїй будові та діяльності стремить до задоволення інтересів певних кляс, або що найменше дає їм першенство перед другими. Тими клясами не могли бути: ані кінчаючі свою історію поміщики, ані підірваний у своїм існуванні великий капіталізм (який радо фінансував імпрези захоплення влади, але не бажав брати на себе ризика керівництва або навіть провідних функцій). Не могли теж

*) Сумніваємося, чи це твердження відноситься до цілої кооперації — в Польщі і деінде — а зокрема до польської сіл.-господарської, котра чи не ціла збудована на державному кредиті. — Ред. »К. Р.«.

бути підставою сили й буття держави працюючі кляси, хочби тому, що треба їх було передовсім силою завернути з тої дороги, якою вони йшли від кількох десятків літ, знищити їх організації, перетворити їх психіку. З природи річи тим, хто здобував владу, а відтак зробився осередком держави, були середні верстви — дрібні капіталісти, купці, ремісники, всякого ґатунку посередники, — при діяльній співучасти значної частини шукаючої »нової віри« інтелігенції та емеритованих військових.

Нехіть дрібнокапіталістичних сфер до кооперації росла в повоєнному часі раптовно під враженням болісних втрат, які завдавала кріза та ще й тому, що кооперація вміла ставити відпір крізі успішніше, як приватники. Дрібні капіталісти не мали симпатій до великих підприємств, які їх спихали з поля та відбирали їм хліб; вони радоб допомогли до присмирення апетитів великих акул; вони мріяли про те, щоби видерти з їх рук булаву господарського життя, коли вже годі було особисто видертися на вищі щаблі. Та мимо того всього вони відчували свою спільність з ними походженням і основним світонаставленням. У відношенні до кооперації вони відчували не тільки ворожість, але й чужість. Їх ніщо не лучило з тим рухом, що — мимо всього відпекування від клясової боротьби — творив новий світ, світ без них. Вони думали, що коли вже для рятування народу і держави потрібно виконати пару актів насильства, то слушно, бажано і мило серцю буде зробити короткий порахунок з ненависною кооперацією, а зокрема з кооперацією споживачів — їхніх клієнтів, оноді їхніх жертв, людей, що їх досі кормили, а тепер зорганізувалися проти них.

Отож в обидвох країнах, де побіда такого націоналізму пішла найдалі — в Італії й Німеччині — хвиля захоплення влади новими панами була разом з тим хвилиною найбільш брутальної, прямої атаки на кооперативи споживачів. Не хотіли їх поправити чи перерабляти, не думали з ними пертрактувати або прилюдно дискутувати, — їх постановили попросту знищити до тла. Низка атак, яких метою була грабіж і погром — не оставляли що до того ніяких сумнівів. Ті простацькі методи треба було скоро занехати з огляду на загрозу революти мас, але ті методи боротьби, які тепер прийшли на чергу — були в своїх наслідках далеко грізніші як прямі насильства. Держава вдерлася у внутрішнє життя кооператив, насилуючи їх свободу низкою адміністраційних і законних постанов. Підважено найосновніші підвалини руху. В обидвох державах знесено вільну виборність органів, заводячи їх іменування з гори. В Німеччині здержано дальшу розбудову кооператив через заборону відкривання філій (така сама заборона діткнула й великокапіталістичні многосклепові маґазини). Гірше того — річ до недавна не до подумання: устами дуже міродайної особи, др. Лея, провідника »німецького фронту праці« — було заповіджено, що всі кооперативи споживачів будуть сполучені в одну кооперативу, а всі склепи тої нової кооперативи будуть віддані у заряд кваліфікованих приватних купців. Досі ще той

монументальний проєкт не введений в життя, але зате примушено централю до підписання умови з центральною організацією купецтва, згідно з якою кооперативам вільно ширити пропаґанду виключно тільки між членами, а за те купцям не вільно атакувати кооператив. Вільно думати, що ця умова буде додержуватися тільки кооперативами.

В інших країнах справи ще не пішли так далеко. Всюди однак, з малими лише виїмками, підноситься проти кооперації гора замітів, неохоти і вимог, щоби направити нанесені кооперацією мнимі кривди. І всюди ті вимоги виходять з кругів дрібної буржуазії, охопленої розпукою ізза втрат, що їх їм нанесла кріза, а притім зачарованої мрією про спадщину по великім капіталізмі і подразненої зглядними успіхами кооперативного руху. Ті напади не носять характеру явних актів насильства, за те вони незвичайно вперті, нічим не дають себе переконати і не слухають ніяких переконувань. Їх предметом є передовсім мнимі »привілеї«, що ними мовляв користується кооп. рух для нельояльної конкуренції з капіталізмом. В нинішних часах, коли державні бюджети скрізь дефіцитові, вони раді тим голосам, бо це дає змогу стягнути з кооператив більші суми податків. Не береться притім на увагу, що це діється зі шкодою для зорганізованих громадян-споживачів, бо взагалі навіть в тих державах, які формально задержали давніший устрій, права громадянина є нині в доволі низькому курсі. Так ухвалили парляменти Англії і Франції цього року значні обмеження податкових пільг для кооператив, пільг вповні оправданих податковою льояльністю тих організацій у протилежності до аж надто частих шахрайств у податкових зізнаннях приватних підприємств.

Зрештою в рівній лінії з неохотою і цькуваннями дрібноміщанства всюди нині вже стрічає кооперативний рух скріплений натиск з боку держави. Навіть там, де не запанувала безоглядна націоналістична диктатура, збільшилася всюди присутність і всемогучість держави. Вона родиться з поглиблення загального хаосу, який врешті доводить маси до туги за сильною владою.

Чим далі сягають реформаторські пляни правлячої групи, яка себе ототожнює з державою, іноді чим більше вона хоче удержатися при владі — тим глибше, тим нагальніше проникає держава своєю волею й думкою усі прояви суспільного життя. Усе — зовнішні форми, індивідуальне життя, суспільна ідеольоґія — має бути накинене силою. Все одно, чи має воно вийти на добро кермованих чи в хосен кермуючих — насильство є неминуче, особливо, коли властива правляча еліта нечисленна. В такому разі все, що стоїть на перешкоді в переведенні програми, все, що від неї відтягає сили і відвертає увагу, є небажане, а тому шкідливе. Ідеалом стає одностайність діяння народу; його найвищим і майже єдиним виявленням має бути держава — як найдалі посунена стандартизація життя, для осягнення як найбільшої видайности машини.

При такому наставленню, навіть там, де немає середніх кляс,

які з еґоїзму ненавидять кооперацію, її доля згори пересуджена; вона мусить зробитися частиною машини. Так є в совітській Росії, де середні кляси давно зметені з лиця землі. Нема середніх кляс, але є і мусить бути диктатура для переведення страшенно далеко сягаючої програми пануючої меншости. Немає часу ані місця для автономічних течій; усе мусить бути доцільне, допасоване до потреб моменту, який преці все ще є моментом революції, що сама для себе являється найвищим і одиноким правом. Кооперації там не поборюється[1]), навпаки, її вважається одною з передумов успішности пляну. Її навіть оточують опікою, від якої, правда, вона дуситься. З початку належання до кооперативи було наказане правом, сьогодня громадянин є до того приневолений через відсутність приватних склепів, або хоч через вбогість продуктів на вільному ринкові. Нині чи давніше — кооперація була і є знаряддям держави, без власної волі, залежною від її примх. А не треба забувати, що при існуванні партійної диктатури фактичний стан там куди гірший, як правний. В дійсності в наслідок деґрадації кооператив до ролі інструменту без власної волі і думки, стан кооперації там мало що кращий, як в Італії або в Німеччині. Ті роздільчі пункти можуть бути надзвичайно інтересні своїми величезними розмірами і далеко посунутою технікою — але в суті річи це тільки »адаптована« кооперація.

Нелегко визначити відношення кооперації до нових умов буття. Боротьба з державою виключена, бо з огляду на ріжницю сил була би безнадійна. Зрештою при ріжнородности політичних поглядів членів кооператив така боротьба заломиласяб доволі швидко. Але передусім — кооперація не є створена для фізичної боротьби. Поодинокі кооперативи можуть бути того свідомі, що остаточна зміна устрою відбудеться мабуть насильною дорогою, але з того не виходить, щоби у тій боротьбі кооператива мала бути пробоєвою кольоною. Але й не значить воно, що її кличем мало би бути непротивлення злу.

Зовсім навпаки, кооперація йому противиться з усіх своїх сил, тільки робить це на свойому терені. Вона є господарською організацією і в цій області поборює — хочби й несвідома того — визиск, зайве посередництво, надвладу капіталу над працею. Але на тім і кінчається її боротьба. В нормальних умовах, в демократичній державі вона моглаби відкликатися до громадської опінії а навіть її відповідно формувати; моглаби навіть через своїх членів підпирати ті політичні партії, які ставляться прихильно до неї. В державі диктатури, всеодно якої — пролетарської чи дрібноміщанської — ця дорога для неї замкнута під загрозою життя.

*

Отже піддатися? З опортунізму, чи не бачучи іншого виходу, частина діячів може й це зробить. Але мусять бути свідомі того, що накинення кооперації певних способів поведення, суперечних

[1]) Від перекладчика: Крім кредитової і сільськогосподарської кооперації, яку таки офіціяльно зліквідовано.

з її традицією, її суттю і свобідним наставленням робить з неї мертвий утвір. Може бути, що підлеглість накиданим змінам дозволить зберегти до кращих часів матеріяльні надбання руху, скриваючи глибоко в душі свою справжню ідеольоґію; але не треба думати, що це буде життя й розвиток; — в найкращому разі це буде летарґія. Не ходить зрештою про психічний опір, ставлений державі в разі задалеко йдучого оплутування руху, ходить про можливість уступок. Кооперація, наставлена навіть найбільше пасивно, не моглаби відректися тих засад, які становлять її зміст, так, як навіть найпокірніший невільник не мігби для примхи свого пана здержати биття свого серця.

Є дві підставові засади, яких кооперація не може відректися, якщо не має перестати бути кооперацією. Не може не бути рухом антикапіталістичним і не може не бути демократичною, реалізацією господарської демократії.

Суспільна цінність кооперативи міститься не стільки в програмових заявах, як в самому її існуванню. Кооператива, що правильно розвивається, зменшує стан посідання капіталістичного устрою, творить безособовий суспільний фонд, спихаючи капітал до другорядної ролі, творить завязки плянової господарки, а вкінці заглушує в душах своїх членів елементи хапчивости, ті невідлучні сопутники індивідуального підприємства. Це світ, нині ще скромний, але як уже відмінний від світа господарки, якої одиноким мотивом є зиск!

Є люди, які вперто твердять, що кооперація звязана з капіталізмом, що вона є поправкою на її марґінесі. Дійсно кооперація появилася і розвинулася до нинішних форм щойно в добі капіталізму, а то тому, що від самого початку була протестом проти його хиб, отже можнаб її вважати поправкою капіталізму. Кожний устрій розвивається в лоні другого устрою і поки слабий, ділає на його марґінесі; так капіталізм розвинувся на марґінесі цехово-февдального ладу. Коли новий лад скріпиться, тоді розсаджує свого попередника тим, що спирається на інших силах і іншу реалізує ідеольоґію. Отож одно є певне — що капіталістична і кооперативна методика діяння є наскрізь розбіжні, що випливають з інших джерел і до ріжних прямують цілей, та що цілком відмінною є й психіка діячів одного і другого світу. Якби мав здійснитися варварський німецький проєкт передачі кооператив в завідування викваліфікованим купцям, то це требаби трактувати як невдачно масковану спробу знищеня руху, видання його, як воєнну здобич, його природнім ворогам. Корпораційна система, в якій держава новочасного націоналізму хоче, як у клітці, замкнути обох антаґоністів — капітал і працю — в найкращому разі може мати метою приневолити обі сторони до мовчанки, даючи рішаюче слово бюрократії чи правлячій партії; зрештою мабуть будемо блищі до правди, коли бачитимемо в ній охоту рятування занепадаючого капіталізму перед грізними конфліктами.

Ще менше може кооперація відректися свого демократичного устрою (рівности голосів на зборах кооперативи, права кож-

ного члена впливати на біг справ у кооперативі та явности її ділань)... Не можна собі уявити кооперативи, якаб визбулася тих основних прикмет устрою а при тім по духу була далі кооп-вою. Знесім рівність голосів і поділ надвишки після доконаних оборотів, то розпічнуться в ній негайно дикі герці капіталістичного змагання.... Кооператива буде забігати о високі зиски, не дбаючи про реґулювання цін, що є її головним завданням. І вдержати реальну вартість платень персоналу буде неможливо. Кооперативний рух перестане бути зброєю у боротьбі за існування працюючих кляс. Той натиск капіталістичного світа є неминучий; гальмування його шляхом бюрократичних розпорядків в корпораційній державі не буде досить успішне, бо та бюрократія з певністю не буде доволі безсторонною. Коли кооперація має бути тільки сіттю роздільчих пунктів, позбавленою наставлення на самооборону членів від визиску, то ціни будуть рости, спихаючи в долину платні — і вернемо до передрочдельського часу.

Не кажемо вже про те, що широкі маси втратять можність вироблятися в рядах кооперації на громадян, приготовлюватися до кермування на ширшому терені, практично вишколюватися в господарських справах. Ця школа булаб зачинена або перероблена на касарню, а джерело життєвої сили в народі в значній мірі висохлоб.

*

...Коли ходить про кооперацію, що виросла з власних сил, то вона має право вимагати, щоби державний нагляд не переступав меж формального стверджування, чи ділання не є згідне з правом. Усе, що давалоби державі можливість кермування внутрішніми справами руху під кутом користи, зводилоб обі сторони на цілком пропащу дорогу: кооперацію це редукувалоб до частини бюрократичного апарату, а державу обтяжувалоб завданнями, яких вона по своїй природі не вміє розвязувати. Лише цілком вільна кооперація може бути помічною для держави, скріплюючи суспільні звязки та виховуючи громадян, здібних до самостійної боротьби за існування. Якщо сьогодня нема для того умовин, то вони зявляться завтра, бо »сьогодня« в історії це завжди тільки проминаюча подробиця.

Переклав **К. Коберський.**

Німська школа французького кооператизму.

Якби хто захотів брати заголовок нашої статті в буквальному значінню, дуже розчарується, бо такої школи у Франції немає. Немає її навіть у старовиннім місті Нім, що лежить у полудневій Франції та нічим особливим попри свій промисловий характер не відзначається. А все таки існує »німська школа« французького кооператизму, відома навіть більше поза межами Франції, як у ній самій[1]).

Основоположники.

На початку 1884 р. основано в Нім кілька кооператив. Між основоположниками їх бачимо дві вельми замітні особистости. Це були Едуар де-Боав (Eduard de Boyve) і Оґюст Фабр (Auguste Fabre).

Перший з них не був навіть німоасцем. Походив зі старої французької протестантської родини в Ліоні, що наслідком Нантського едикту, що ним католицька Франція виганяла всіх протестантів з батьківщини, — мусіла покинути Францію та поселилась у швайцарському місті Нюшатель. З вибухом великої французької революції родина де-Боав, які і інші протестанські французькі вигнанці, вернулися назад до Франції. Батько Едуара придбав собі місце ґенерального скарбника в місті Амієн. Тут оженився з англійкою і з цього подружжя, на пів швайцарського, на пів англійського, прийшов на світ основоположник німської школи.

Свою молодість перебув Едуар здебільша в Парижі. Тут теж багато оженився. По смерти батька поселився з жінкою в Нім і жив в ньому як рантіє. Попри це віддавав свої услуги добродійним цілям та став адміністратором місцевої каси ощадности.

Через свою матір зносився з англійським світом. Одержував англійські газети, журнали й книжки та живо інтересувався соціяльним рухом в Англії. Між іншим навязав листовні зносини зі секретарем Союза англійських кооператив Венсітартом Нілем (Vansitart Neale), що був одним із важних представників кооперативної школи християнських соціялістів в Англії. Розуміється, де-Боав дуже заінтересувався кооперативним рухом в Англії та рішив защепити ідею кооперації — по зразку названої англійської школи — в Нім.

При цьому він стрінувся з Фабром, досить оригінальною людиною. Це був другий основоположник німської школи. Він теж не був німоасцем, а походив із сусіднього міста (Uzès), де був власником маленької прядільні. Фабр захопився лектурою славного французького утопіста Шарля Фур'є та став його гарячим приклонником. Інтересувався теж дуже соціяльним рухом у Франції. Після французько-німецької війни в 1870 р. покинув

---

[1]) В основу цеї статті беремо книжку: L'Ecole de Nîmes. Cours sur la Coopération au Collège de France. Décembre 1925—April 1926. Par Charles Gide. Paris. 8°. Ст. 157.

своє місто Юз і переселився до Нім, де став працювати як механік, закладаючи собі малий варстат. Зразу зійшовся з місцевим робітництвом і оснував в 1884 р. разом з ним товариство освітно-виховного характеру під назвою »Солідарність«. Воно числило не багато членів, ледви 15. Проте що вечора кожного дня члени його сходились в домівці товариства, де вели живі дискусії, обговорювали політичні та соціяльні події дня, то що. При цьому товаристві оснував Фабр невеличку споживчу кооперативу, що до неї зразу вступило 30 робітників.

Майже рівночасно оснувалась у Нім друга кооператива, а саме пекарня під назвою »Відродження«.

В »Солідарности« зійшлися Фабр і Боав — заприязнилися і зразу почали живу працю. Оба віддали решту свого життя кооперативному рухові.

При помочі Фабра Боав оснував нову кооперативу і то в цьому-ж самому році. Коли перші дві кооперативи були чисто робітничі, то нова мала обєднати всіх, без ріжниці кляси. Їй дали назву »Німська пчола« (L'Abeille Nîmoise). Вона існує досі.

Перша федерація французьких кооператив.

Основоположники німських кооператив мали вищу амбіцію. За англійським зразком рішили оснувати федерацію всіх досі існуючих французьких кооператив. До цього часу їх було не багато, всього около 300. Однак вони були розпорошені, працювали без ніякої програми та не знали про себе нічого. Три німські кооперативи »Солідарність«, »Відродження« і »Пчола« взяли на себе ініціятиву скликання до Парижа першого конґресу французьких споживчих кооператив. Видали відповідну відозву, що в ній пояснювали ціль скликаня конґресу. Розіслали її до всіх французьких кооператив з запрошенням до участи в конґресі.

Так зібрався 25 лютня 1885 р. у Парижі перший конґрес французьких споживчих кооператив, що в ньому взяли участь через своїх делеґатів ледве 85 кооператив. Число невелике, але на першому англійському кооперативному конґресі, що відбувся у 1869 р. було заступлених усього 30 кооператив 63 делеґатами.

У першому франц. кооперативному конґресі взяли участь, як запрошені гості, два високі представники англійської кооперації: Ніль, що про його приходилося вже нам згадувати, та Голіок (Holoyake), історик рочдельських піонірів.

Наради конґресу тривали дні. Були дуже оживлені. В результаті нарад конґрес ухвалив:

1) скликувати що річно конґрес з правом участи в ньому делеґатів французьких кооператив;

2) вибрати постійну управу, що її завданням було вести кооперативний рух в інтервалах конґресів, під назвою „La chambre consultative".

3) вибрати ще одно тіло т. зв. „La chambre commerciale" себто торговельну управу, що мала своїм завданням, бути осередком для закупна товарів і розділяти їх між кооперативи.

Конґрес ухвалив теж видавати кооперативний часопис „L'Emancipation".

Головним осідком федерації вибрали Париж.

Боавові припала честь бути скарбником орґанізації та редактором її органу.

Цей перший конґрес французьких кооператив звернув на себе загальну увагу. Французька преса присвятила йому багато місця. В історії франц. кооперативного руху відограв він рішаючу ролю.

Німська школа і французькі економісти.

Як скрізь, так і у Франції перші почини кооперативного руху надибували з боку уряду важкі перешкоди та переслідування. Досить згадати, що одну з перших французьких споживчих кооператив, основану в 1835 р. в Ліоні (велике промислове місто), уряд по 3 роках існування товариства закрив, як підозріле і злочинне. Кілька споживчих кооператив повстало згодом по інших містах Франції, але вони ледви животіли.

Доперва в році революції, 1848, наступив буйний розквіт кооперативного руху, дякуючи державній підмозі французького уряду. В цьому рухові на перше місце висунулися продукційні кооперативи, пропаговані Луі Бляном, що ставили собі метою, взяти продукцію у свої руки на місце капіталістів, усунути визиск робітників і давати їм повний продукт їхньої праці. Уряд видав на ці спілки величезні субвенції. В Парижі і по інших містах Франції повстало кілька сот продукційних спілок. Уряд пособляв теж і споживчим кооперативам, але в меншій мірі. Їх повстало ледви кількадесять. Та саме державні субвенції мали для одних і других спілок фатальний наслідок. Всі вони почали не дописувати, виказували великі дефіцити та пожирали великі субвенції. Одна по одній стали крахувати, коли уряд став субвенції обмежувати та здержувати.

У 1852 р. з реставрацією другого цісарства з Наполеоном III, уряд розвязав усі кооперативи та синдикати.

Доперва в 1865—1866 рр., коли уряд Наполеона зробив деякі уступки робітництву, став знова розвиватися у Франції кооперативний рух, цим разом майже виключно споживчий. 29 лютня 1867 р. уряд видав уже перший кооперативний закон. З цього часу починається дійсно розвиток французького кооперативного руху.

Вже в слідуючому році появився в Парижі в користь цього руху маніфест з 200 підписами самої еліти французького суспільства, університетських професорів, політиків, артистів. А перші рядки цього маніфесту звучали:

»Що це таке кооперативна система? Це аліянс ліберального принципу та принципу солідарности. Це система, що не заперечує ні одного з економічних законів, сконстатованих наукою«.

Як на ділі поставилися французькі економісти до кооперації після відбуття першого конґресу фанцузьких кооператив?

В хвилі, коли кооперативний рух у Франції почав більше інтересувати освічені верстви французького суспільства, себто в 60 рр. м. ст., панувала в економічній науці всевладно так зв. »клясична школа«, або, як вона сама називала себе, »ліберальна«. Її головним представником на французькому ґрунті був Мішель Шеваліє, а на англійському Кобден. В цих часах, можна сказати, дійшла вона до апоґея своєї слави.

До соціялізму ставилась крайно ворожо. Кооперативний рух будив у неї певні підозріння. Проте французькі економісти знаходили в кооперації багато такого, що могло подобатись їм і що було навіть у повній гармонії з економічною наукою клясичної школи.

Перш за все добачували в кооперативних спілках досконалу систему ощадности. В дійсности так воно й було. Кооперативну ощадність називали навіть гумористично „l'epargge par la dépence" (ощадність через видатки) і рішуче ставили її вище від старої механічної системи щадження.

Проте кооперативні спілки були в її очах чимсь більше, як доброю системою ощадности. В них добачували ще певний засіб, що при його помочі робітник ставав помалу акціонером торговельного чи промислового підприємства, себто помалу ставав малим капіталістом. Стати ним власними силами, індивідуально, робітникові було важко. Через споживчу кооперативу це було легче. А коли воно так, говорили французькі економісти, то кооперація це дуже добра річ.

І вкінці ще з одного погляду подобалась їм кооперація.

Робітники-кооператори, що ставали маленькими капіталістами, вчилися, як належить поводитися і господарити капіталом, вони отже підпадали під його психольоґію та несвідомо ставали оборонцями капіталістичного ладу. Таким способом, кооперація, замісць бути правим крилом соціялізму, ставала лівим крилом капіталізму. З цього робили французькі економісти дуже цікаві висновки: кооперація, що є далека від того, щоби бути соціяльною небезпекою, являється навпаки заборолом проти революції.

Один з французьких економістів писав: »Кооперація буде барієрою проти революції і утопії« (себто проти соціялізму. В. Л.).

Не диво, що під впливом цього становища французьких економістів у справі кооперації французький парлямент приняв в 1867 р., як ми вже згадували, закон, що нормував кооперативний рух у Франції. А один з депутатів так мотивував потребу закону:

»Кооперація це зародок правдивої соціяльної реформи, це найвірніша, і в кожнім випадку, наймирніша розвязка страшної проблєми відношення капіталу і праці«.

Німська школа і французькі соціялісти.

Французькі соціялісти Сен Сімон, Шарль Фур'є, Кабе і особливо Луї Блян відносилися не тільки дуже прихильно до кооперативної ідеї, але були навіть її теоретиками і навіть практиками, як Луї Блян. Що правда, їх симпатії лежали більше на боці продукційних кооператив, як споживчих.

Проте в рр. 1850—1880 становище французьких соціялістів в справі кооперації дуже змінилося.

Французькі соціялістичні конґреси, як парижський з р. 1876 та ліонський з 1878, віднеслися до неї з великою резервою, а конґрес в Марсей в р. 1879 виніс у її справі таку резолюцію:

»Маючи на увазі,

що продукційні та споживчі кооперативні спілки не можуть поліпшити долі пролєтаріяту, за винятком хіба незначного числа упривілейованих і то в слабій пропорції, конґрес заявляє, що ці спілки ніяк не можуть уважатися досить сильним засобом задля здійснення визволення пролєтаріяту і,

що тим не менше цей рід спілок може віддати прислугу, як засіб пропаганди в справі поширення колєктивних і революційних ідей, з метою передачі засобів праці в руки робітників«.

Становище ясне.

Цю зміну становища франц. соціялістів до кооперації пояснює дехто в першій мірі великим впливом визначного французького теоретика анархізму (еволюційного) Прудона на французьке робітництво в рр. 1860—1878. Прудон був у цьому відношенню, каже Жід, вірним сином великої французької революції, що у всіх формах асоціяції добачувала певне нарушення індивідуальної незалежности людини. Прудон і прудоністи таким чином не відносились прихильно до кооперації.

Таксамо не відносилися прихильно до неї Маркс і Ляссаль. Цей останній виступав навіть дуже гостро проти німецького пропагатора й практика кооперації, Шульце-Деліча. Ляссаль віднісся прихильно тільки до продукційних спілок, будучи під впливом Луї Бляна. В поборюванню кооперації виходив він із так зв. залізного закона заробітної платні, що на нього раніше звернули увагу славні економісти Тюрґо (Turgot) і Рікардо. Цей закон каже, що платня робітника в сучасному господарському (капіталістичному) устрою завсігди пристосовується до його видатків на своє удержання і що вона не буде вища. Як отже зменшити кошти удержання робітника (його існування), тим самим зменшуєте в тій самій пропорції заробітну платню робітника. Споживча отож кооперація розминається зі своєю метою. Мало того. Вона опізнює визволення робітничої кляси, бо притуплює клясову боротьбу, бо годує робітників ілюзією, що капіталізм можна повалити мирним шляхом, коли в дійсности розвязку соціяльної проблєми можна знайти тільки в соціяльній революції, тільки в загальній експропріяції кляси капіталістів.

Початки Союза французьких кооператив.

Початки Союза, що їх осідком був Париж, були дуже сумні. При вул. Христини в маленькому, темному льокалі, що до його сонце ніколи не доходило, збирався Центральний комітет Союза, що обєднював яку добру сотку франц. кооперативних спілок. Не належали до нього ні соціялістичні кооперативи, що досить добре розвивалися в північній Франції та самому Парижі, не належали до нього теж більші невтральні кооперативи в Парижі, що воліли лишатися самостійними. Засідання комітету були часті. Дискусії, що були присвячені майже виключно дрібним практичним справам, були довгі. Більше оживлення вносила молодь, що цікавилася кооперативним рухом та приходила сюди вчитися. Всі вони, як Доде-Бансель, Альфред Наст, Жорж Беноа Лєві, Барольт і многі інші стали пізніше пропагандистами та провідниками кооперативного руху у Франції. Дякуючи припливові молоді до кооперативного руху, сам характер Центрального комітету Союза дещо змінився. Він став маленькою академією французької кооперації, або свого рода її семінарем. Матеріяльні доходи Союза були мінімальні (1—2 тис. франків річно) і, річ зрозуміла, це не могло впливати на його розвиток. Так тривало майже цілих 15 літ.

Щасливий припадок захотів, що в цьому часі повернув з Америки один французький фурієрист, Моанє (Moigneu), де доробився чималого маєтку. Він зробив більший дар продукційним спілкам — 500.000 франків, а тільки 20.000 дав до розпорядимости Ц. К. Союза. Цей дар дав змогу Союзові станути на сильніші ноги. З цього моменту починається теж його бистрий розвиток. (К. б.).

Подав **В. Левинський.**

ЖІНКА І КООПЕРАЦІЯ

Що зроблено досі в краю в напрямі приєднання жінок до кооперації*).

1. Анкета Ревізійного Союза Українських Кооператив.

Ревізійний Союз, бажаючи дослідити, в якій стадії є в краю акція в напрямі приєднання до кооперації жіноцтва, вислав з початком цего року до всіх своїх окружних організаційних осередків анкетний листок, а відповіді на нього дають огляд, що зроблено досі в краю, в якім напрямі йде ця праця та які є матеріяльні можливости цієї праці на будуче. Відповіді ці є до певної міри покажчиком також того, що зроблено кооперацією в напрямі співпраці з кооперативною секцією »Союзу Українок«, а побажання і завваги поодиноких центрів дають цінні вказівки, в якому напрямі край бажає собі цеї співпраці.

*) Матеріял до цієї статті опрацьовано в бюрі РСУК. — Ред.

Анкетний листок вислано до таких повітових осередків: Борщів, Броди, Бучач, Городенка, Дрогобич, Жовква, Заболотів, Збараж, Зборів, Золочів, Калуш, Ковель, Коломия, Копичинці, Мостиска, Перемишль, Підгайці, Рава руська, Рогатин, Рудки, Самбір, Скалат, Сокаль, Станиславів, Стрий, Теребовля, Тернопіль, Чортків, Щирець, Яворів, Ярослав.

Після даних анкетного листка працю почато в таких роках: в 1928. р. 1 ПСК (Копичинці), в 1929. р. — 4 ПСК (Золочів, Скалат, Стрий, Тернопіль), в 1930. р. — 2 ПСК (Самбір, Ковель), в 1931. р. — 1 ПСК (Дрогобич), в 1932. р. — 8 ПСК (Збараж, Калуш, Коломия, Мостиска, Перемишль, Рогатин, Чортків, Яворів) та 9 ПСК від 1933. р. (Борщів, Бучач, Заболотів, Зборів, Рава руська, Сокаль, Станиславів, Теребовля).

Немає точно означеного часу початку акції лиш у Городенці.

Ніякої праці в напрямі кооперативного освідомлення жінок не ведено і — як виходить з надісланих відповідей — нема можливости в найближчій будуччині вести в таких повітових осередках: Броди, Підгайці, Рудки, Щирець, Ярослав.

Всіх анкет у всіх районах відбуто в 1932. р. 144, з того найбільше анкет відбуто в Калуші (57) і Борщеві (37). В 1933. р. відбуто загалом 325 анкет; найбільше в Стрию (64), Перемишлі (62) і в Тернополі (50). В 1934. р. (до травня) відбуто 45 анкет. Позатим відбуто кільканацять анкет в Коломиї.

Працю провадять повітові осередки самі або при помочі »Союзу Українок«.

Самі, без помочі »Союзу Українок« ведуть такі ПСК:

1) З а б о л о т і в: принагідні прелеґентки, з котрих одна має кооперативний курс »Союзу Українок«. Співпраця з нечисленними місцевими кружками »Союзу Українок« в справах кооперативної пропаґанди не наладнана;

2) З о л о ч і в: праця ведеться власним персоналом — інструкторами, при кожній нагоді на місцях, а також принагідно мобілізованими силами в повіті. Співпраця з місцевою філією »Союзу Українок« ще не наладнана. Помітно, що молоде жіноцтво з дипльомами середніх чи вищих шкіл не має охоти працювати на освітньо-культурному чи економічному полі;

3) К а л у ш: прелеґентки заанґажовані Повітовим Союзом Кооператив (п. Марія Вигнанська і п. Ольга Косарчин, абс. жіночого курсу кооп. пропаґанди); співпраця з »Союзом Українок« не наладнана, бо ні одна, ні друга сторона ще не шукала такої співпраці;

4) Б о р щ і в: працю провадить п. Евгенія Тарнавська, як урядничка Окр. Союзу Кооп., власними силами. Жіночих орґанізацій в повіті, крім кружка »Союзу Українок« в Скалі, немає жадних;

5) В З б а р а ж і працю вели самі й при помочі п-ні Блажкевичевої. Були спроби наладнати взаїмовідносини з філією »Союзу Українок« у Збаражі, але майже безуспішні, бо між жінками Збаража заінтересування кооперацією ще невелике;

6) Д р о г о б и ч: в 1931 і 1932 рр. працю освідомлення жіноцтва ведено власними силами орґанізаційного персоналу, а в 1933 р. заанґажовано принагідну прелеґентку. Співпраця з кружком »Союзу Українок« ще не наладнана;

7) Копичинці: працю веде ПСК власним персоналом і принагідними прелєґентками. Співпраця з місцевою філією »Союзу Українок« ще не наладнана, з виїмком деяких сіл, де така співпраця з кружками »Союзу Українок« вже існує;

8) Теребовля: працю веде ПСК власними силами орґанізаційного відділу, а в лютні 1934 р. заанґажовано до цієї пропаґанди орґанізаторку ОСК Чортків, п. Одарку Аксентій. Співпраці в цьому напрямі з філією »Союза Українок« нема, тому, що вона ще не розпоряджає відповідними силами;

9) Зборів: працю започатковано при помочі п-ні Іванни Блажкевич. В минулому році засновано кооперативну секцію при філії »Союзу Українок« у Зборові, однак ця секція ще не має відповідно вишколених жінок;

10) Мостиська: працю ведеться незорґанізовано. Або люстратори (в Ганьковичах), або самі кооперативи роблять сходини жіноцтва. Референтами були голови Н. Ради або люстратор. »Союзу Українок« ні в Мостиськах, ні на селах нема, хоч в мост. районі є 51 жінок інтеліґенток (17 учительок, 10 жінок священиків, 24 студенток). В Судовишенщині є біля 30 жінок інтеліґенток і мають філію »Союзу Українок«;

11) Тернопіль: працю ведеться власним персоналом орґанізаційного відділу, а зокрема її провадить п. Блажкевичева з Денисова. ПСК завсігди запрошує філію »Союзу Українок« на анкети, наради і т. ін. Таким чином співпраця вже починається;

12) Чортків: кооперативну пропаґанду серед жіноцтва ведуть службовики Окружного Союзу Кооп., інструктори й головно призначена до цієї праці орґанізаторка п. Аксентій Дарія. Співпраця для кооперативної пропаґанди з філією »Союза Українок« ще не наладнана; філія »Союзу Українок« ще не провадить праці в тім напрямі;

13) Скалат: працю веде орґанізаційний відділ. В окрузі ПСК є 6 кружків »Союзу Українок«, однак співпраця з ними не наладнана, а то тому, що це кружки по селах, а до виділів входять жінки селянки, котрі нераз самі потребують доброї ради й помочі;

14) Ковель: працю виконувала службовичка ОСК на загальних зборах низових кооператив по вказівках орґ. відділу. Співпраці в справі кооперативної пропаґанди з місцевою філією рівенського »Союзу Українок« не навязано;

15) Самбір: працю ведеться власним персоналом, а вряди-годи при допомозі місцевої філії »Союзу Українок«. Співпраця зі »Союзом Українок« не могла бути, як слід, наладнана через те, що його місцева кооперативна секція, поза доброю волею, не розпоряджала досі відповідними референтками, обізнаними з кооперативною теорією і практикою. В найближчому часі є однак надія цей брак усунути;

16) Стрий: СК веде працю систематично власними силами й прелєґентами. Співпраця з »Союзом Українок« мала доривочний характер, однак і вона наладнується від часу утворення кооперативної секції при »Союзі Українок«. Крім цього відвідала в 1932 р. п. Вигнанська всі кооперативи стрийського повіту з рефератами для жіноцтва.

»Союз Українок« самостійно або в співпраці з ПСК працює в тій ділянці в таких округах:

1) Бучач: орґанізаційну працю »Союз Українок« веде власними силами. Працю започаткувала п. Ів. Блажкевичева, а відтак ведуть її інші співробітниці »Союзу Українок«, м. ін. Ольга Кочарчин і Марія Кізимович;

2) Ж о в к в а: анкети уладжував ПСК разом з філією »Союзу Українок« та філією »Сільського Господаря«. Реферати виголошувала п-і Селезінкова;

3) П е р е м и ш л ь: пропаґанду велося досі власними силами ПСК, а в 1933 р. навязано тісніший контакт з »Союзом Українок« в ціли наладнання співпраці;

4) С о к а л ь: цю справу поставлено, як одно з найголовніших завдань в трилітнім пляні праці КС, усталенім і затвердженім на орґанізаційній колеґії, в склад якої входять представники всіх місцевих установ, а в тім числі й філії »Союзу Українок«. В напрямі кооперативного освідомлення жіноцтва корисно й успішно працює філія »Союзу Українок«, особливо при нагоді виїздів її делеґаток на загальні збори кружків;

5) Р а в а Р у с ь к а: працю цю провадить орґанізаційний відділ і філія »Союзу Українок«. Філія »Союзу Українок« провадила цю працю при помочі трьох прелеґенток. Співпраця з філіями »Союзу Українок« в Раві Руській і Угнові в напрямі кооперативної пропаґанди наладнюється щойно в цьому році;

6) С т а н и с л а в і в: праця ведеться місцевим »Союзом Українок« і досі на його кошт;

7) Я в о р і в: в 1932 р. основано при філії »Союзу Українок« в Яворові секцію кооперативної пропаґанди. Орґанізаторка при філії »Союзу Українок« веде кооперативну пропаґанду при нагоді загальних зборів кружків »Союзу Українок«. По селах ця співпраця є слабо наладнана*).

Анкети скликувано в цілях: перевиховання жінки в кооперативному дусі, освідомлення її про цілі кооперації та приєднання в члени кооперативи. Рівночасно звертались увагу на переведення в життя гасла »свій до свого«, на зліквідовання лядових боргів, поширення виробів рідного промислу, торговельної вірности членів супроти кооперативи, збільшення дрібної ощадности; порушувано ще й такі теми: завдання жінки в кооперації, жінка, як виховуючий чинник в поневоленій нації, гіґієна сільської хати і українська жінка в світлі століть.

Якщо на основі анкетного листка вглянути в матеріяльні можливости цеї праці на будуче, то справа представляється як слідує. Під теперішню пору не можуть приняти спеціяльної пропаґандистки такі повітові осередки: Калуш, Заболотів, Золочів, Дрогобич, Збараж, Мостиска, Перемишль, Підгайці, Самбір, Сокаль, Тернопіль, Ярослав, Рава руська, Броди, Бучач, Ковель.

Можуть приняти пропаґандистику чи то за постійною винагородою, чи за винагородою за поодинокі анкети такі повіт. осередки: Б о р щ і в зможе приняти ще одну платну організаторку; З о л о ч і в: зорганізував 1-місячний курс для жінок і по закінченню його дві пані зголосили свої услуги; З б о р і в мігби приняти організаторку на спілку з »Сільським Господарем«, »Просвітою« і »Рід-

*) Для кращого зрозуміння цієї дійсности завважується, що засади співпраці Окр. Кооп. Союзів з філіями »Союзу Українок« усталено в РСУК щойно 3. березня ц. р. та що кооп. секції при філіях С. У. щойно від цього часу почали творитися. В травні ц. р. відбувся другий курс з метою придбати для кооперації та »Союзу Українок« кооперативні пропаґандистки. — **Дир. РСУК.**

ною Школою«; Коломия не мала передбаченого в буджеті видатку на організаторку, але відчуває потребу такої і тому задумується над її приняттям; Копичинці, Теребовля і Чортків мають намір удержувати організаторку на спільний рахунок; Рудки моглиб оплачувати кожну анкету зокрема; Скалат може винагороджувати організаторку за виголошені реферати; Стрий вже приняв одну з пань-курсанток, записаних на курсі у Львові; в Чорткові працює п. Аксентій Дарія; Яворів мігби приняти, організаторку, якби всі повітові і районові кооп. осередки зобовязалися її винагороджувати.

Всі повітові осередки згоджуються з тим, що пропаґандистична праця серед жіноцтва потрібна і що вона оплачується навіть при малім зусиллю.

2. Загальні завваги учасників анкети.

Найціннішим матеріялом та покажчиком думок і побажань краю є загальні завваги на кінці анкетного листка. Тому що в тій новій праці ніяка думка не може піти поруч нас не завваженою, слід тут підчеркнути ті моменти, які піднесли поодинокі союзи. Їх думки мають або чисто місцеве або загально організаційне значіння. Але всі ті думки відзеркалюють погляди поодиноких організаційних центрів нашого краю і тому заслуговують на увагу. В тих заввагах союзів подані часто засоби, що ними роботу слід би було провадити.

Загально-організаційного характеру є завваги РСК Броди: »пропаґанду при нагідними особами, не співпрацюючими з кооперацією вважаємо малодоцільною. Вона може бути навіть шкідливою через внесення розбіжностей нерозумінням чи злим розумінням напрямних кооперації й місцевих особливостей, а тому така пропаґанда може вносити в кооперацію анархію; далі, кооперативна пропаґанда серед жіноцтва можлива лише рівнобіжно з загально кооперативною пропаґандою«.

Зміст завваг СК Стрий такий: вся дотеперішна праця і співпраця з СУ мала доривочний характер, а тому і невеликі успіхи. Обіч співпраці з кооперативною секцією »С. Українок« треба нам ще мати свою окрему організаторку, залежну вповні організаційно і матеріяльно від СК.

Тернопіль висказує думку, що схему співпраці малаби виробити централя Союзу Українок разом з РСУК.[1]).

ПСК Зборів завважує, що справа кооперативної пропаґанди серед жіноцтва не приносить бажаного висліду головно з тої причини, що трудно підшукати на місцях осіб, які систематично слідкувалиби за ходом праці.

Докладніші завваги подали ПСК в справі метод для праці серед жіноцтва. Ті завваги можнаб поділити на два типи: а саме методу, яку з браку матеріяльних засобів примінив один ПСК в своїй окрузі; на жаль це був лиш один ПСК Золо-

[1]) Так! Це наладнано. — Дир. РСУК.

чів. У відповіді на анкетний листок ПСК так пише: на округ треба би було постійної організаторки-пропагаторки, але з браку фондів повітовий союз не всилі такої приняти. Повітовий союз цікавився справою освідомлення жінок по селах, свідомий цего, що успіх кооперації залежний не лише від мужчин, але в значній частині і від жінок. Тому власне ПСК перевів в 1933. р. одномісячний курс для організаторок-пропагандисток, який одвідувало 14 жінок, не рахуючи мужчин, переважно зі середньою освітою. Ціллю курсу було: мати своїх референток. По вислуханню курсу дві жінки зголосили свої услуги і приняли участь в протиборговій акції.

Завваги що до метод праці для централь подають такі осередки. Скалат пише: наше жіноцтво радо горнеться до кооперації, тільки все і на кожному місці потребує проводу. Самостійних одиниць на селі мало. Жінка-селянка є деколи і талановита, однак треба її відшукати і дати напрям її праці. Бажаним булоб, щоби центральні організації перевели клич »жінка в кооперацію« на ділі. Для цего являється конечним і необхідним отворення вищого заочного курсу організаторок-пропагандисток при РСУК; Заочний курс — тому, що охочі — а є їх доволі, — не мають під цю пору спроможности на такий курс поїхати до централі.

Також того рода завваґу поміщує СК Стрий уважаючи бажаним, щоби в першу чергу РСУК заанґажував фахових кооп. організаторок-люстраторок; це певно переломилоби упередження про нездатність жінок до живої участи в громадськім життю.

Засобом загальної кооперативної пропаганди серед жінок уважає СК Сокаль жіночу пресу і висловлює таке побажання: щоби жіноча преса, особливо »Жіноча Доля« поміщувала частіше статті на кооперативні теми, або присвятила для цеї ціли окремий кутик.

Теребовля: щоби дійсно підтягнути наше жіноцтво до праці на кооперативному полі, в першу чергу треба його освідомити. Це освідомлення може наступити тільки тоді, коли праця над українською жінкою, а зокрема на селі, буде ведена постійно, а не доривочно через відбуття одної чи двох анкет в році. В тій ціли вказаним булоби, щоби філії СУ були чинними, а дальше, щоби одиниці, як члени цих філій, в першу чергу мали самі відповідне знання про ті справи, які вони малиби реферувати на анкетах по селах. З дотеперішного нашого досвіду можемо ствердити, що одиниці з філії СУ, хоч малиби добру волю працювати в напрямі кооперативного освідомлення нашого жіноцтва по селах, то не почувають себе до тої праці підготованими. І тут як раз СУ у Львові має широке поле до праці, а то в той спосіб, що повинен улаштовувати курси по містах для жіноцтва через відповідно приготованих прелеґенток, а це з певністю принесе бажані користи.

ПСК Чортків найглибше засягнув до справи, однак його побажання може ще за далеко йдучі, як на наші умовини. Він радить бодай два рази на рік уряджувати кількадневні конференції кооп.

організаторок, які працюють в краю. Завданням конференцій булоби взаїмне обзнакомлювання з методами праці в поодиноких районах, намічування пляну праці, інформування організаторок відносно методики ведення пропаганди і доповнювання знання організаторок. Бажаний теж спеціяльний курс для організаторок в ціли обзнайомлення їх з домашнім сільським господарством.

ПСК в Ковлі радить, щоби РСУК висилав свою організаторку на загальні збори кооператив.

Побажання для »Союзу Українок« висказує Борщів; а саме: добре булоб, якби централя »Союзу Українок« подбала про основання своєї філії як в Борщеві, так і в Мельниці, бо має надію що співпраця тих товариств з організаційним відділом далаби позитивні наслідки.

*

Щодо всіх цих побажань то треба завважити, що багато ідентичних думок виринуло і в РСУК та дещо з того вже продумано, або й переведено в життя.

Між іншим основно продумано те, що подає РСК в Бродах, а саме, що попри добре наладнану кооп. пропаганду зпоза кооперації (С. Українок), фахово й постійно працю кооп. пропаганди серед жінок мають вести пропагаторки союзу кооператив і ним оплачувані.

Далі застановлялися і докладно дискутували в Ревізійнім Союзі над справою, порушеною ПСК Зборів, а саме, що не вистарчить вести лише принагідну пропаганду, але що на місці треба всюди основувати кооперативні секції при »Союзах Українок«, що своїм завданням поставилиб допильнування наміченої праці на місцях.

Порушено на засіданні Дирекції РСУК й справу кооперативної пропаганди серед жінок в пресі і для тої цілі призначено сторінку в ГКЧ, що має тимчасом появлятися місячно кожної першої неділі.

Випрацьовано теж схему співпраці Союзу Українок з кооперацією (гл. ГКЧ. з 6. травня ц. р. ч. 6).

Возьме під увагу Ревізійний Союз побажання ПСК Скалат — відносно заочного курсу, ПСК Теребовлі — про зорганізування курсів по містах для освідомлення жіноцтва для пропагандистичної праці в терені, та ПСК Чортків — відносно зорганізування кількадневних конференцій організаторок, що працюють в краю. Останне побажання ще на нашу думку передчасне, як на теперішні відносини, а сповниться його тоді, коли вже апарат для організації жіноцтва наладнається в цілому краю.

»Союз Українок« з певністю візьме під розвагу побажання щодо зорганізування своїх філій в Мостисках, зорганізування кооперативної праці в Судововишенщині та основання філій в Борщеві і Мельниці.

Розглядаючи матеріяльні спроможности для ведення тої праці на місцях, не бачимо в цьому відношенні надій на великі

вигляди. Алеж не можна всі можливості тої праці міряти тільки матеріяльною спроможністю. Бож вони залежать в більшій мірі від творчих зусиль кожного організаційного осередка і то при кожночасно даних матеріяльних засобах.

Вже зовсім простими і найпримітивнішим умовам відповідаючими, не надто коштовними, хоч вимагаючими — річ самозрозуміла — праці засобами до того є: 1) організування повітовими центрами курсів для жінок, 2) вишколення кооперативних службовичок в тім напрямі, щоби відтак ужити їх як пропагандисток, 3) реферати хочби й мужчин серед жіноцтва даної округи, 4) вишколення одної жінки й подання їй відповідної літератури, — такої жінки, про яку вже знаємо, що те чому навчиться, зуміє передати другим. А заохочення нинішної жіночої молоді до відбування окремо оплачуваних анкет є вже в спроможности майже всіх повітових центрів. Це не вичерпує можливости прояву ініціятиви кожного живого кооператора на місцях. Всі ці старі, але заразом нові засоби, не мають остати тільки власністю одного повіт. центру, але повинні стати спільним здобутком всіх. Тож ми маємо все те, що придумаємо доброго для цеї справи, подати до преси РСУК для відома всіх. Мусимо взагалі подавати до загального відома все, чим ми жиємо, маємо дати знати теж, як реаґує маса на кожне наше гасло, і які думки в неї викликує кожна ідея. Все це повинні ми собі поставити в обовязок доводити до відома найчутливішої в тій справі нашої ідеольогічної централі РСУК, бо тільки тоді ця праця знайде напрямні, згідні з волею цілого краю і його бажаннями. **Е. Вербицька.**

З ЖИТТЯ КООПЕРАЦІЇ

„Болгарський сільсько-господарський Банк" і болгарська с.-г. кооперація[1].

Болгарський С. Г. Банк це нині найбільша кредитова установа в державі, що має завданням розділювати кредити, виключно між хліборобське населення і то або безпосередньо, або через кооперативи. Заснований у 1904 році державою, з капіталом 25 міліонів левів він розвинувся дуже скоро під керівництвом др. Н. Захарова. Сьогодні капітал і резерви банку дають 800 міліонів левів. Вклади, довірені банкові, з кінцем 1932 р. були 2.500 міліонів левів. Кредити, уділені банком на упривілеєні цінні папери, обіймали суму 826,9 міл. левів; кредити, уділені на біжучих рахунках з ґарантією, 1.359,8 міл. лев., на біжучі рахунки і ги-

[1]) Від Редакції. Болгарський С. Г. Банк це установа анальоґічна до »Банку рольного« в Польщі. Тому нашим читачам з району Галичини і півн. західних земель буде цікавою статтья проф. Тотоміанца, на основі якої вони зможуть порівняти методи праці обидвох держав.

потеки 467,7 міл. л., кредити для держави, громад і т. д. 790,2 міл., кредити для кооператив дають найбільші позиції, що до впливу відсотків для банку. Їх було в р. 1932 всього 1.665,1 міл. левів.

З тої суми одержали: кооперативи продуцентів тютюну 411 міл., кредитові 767,6 міл., кооп. союзи і синдикати 428,5 міл., продукційні 49,7 міл., інші 8,1 міл. левів.

З позичок користало 1449 кредитових кооператив. Ці кооперативи обєднували 158.439 членів самостійних хліборобів, так що пересічна висота одної позички була 5000 левів.

29. 7. 1932. року знесено в Болгарії монополь торговлі вівсом і ячменем, монополь, що виходив на користь державного збіжевого експортового управління. Управа Б. С.-Г. Банку випрацювала правила розподілу кредитів с.-г. кооперативам та їх союзам, при допомозі яких ті кооперативи малиб скуповувати, маґазинувати і провадити збіжа. Організацію і переведення цього завдання доручено Ґенеральному союзові хліборобських кооператив в Болгарії. На ту ціль виасиґновано по кінець 1932 року кредитів в сумі 29,6 міліонів левів. Протягом цього року кооперативи закупили вкупі 80.559.840 кґ. збіжа. З тої маси Ґенеральний союз продав: збіжево-експортовому управлінню 52,8 міл. кґ. вівса, за границею 23,1 міл. кґ. кукурудзи, ячменю і т. д. і 1,3 міл. кґ. на внутрішньому ринку.

Це приступлення кооператив до операції збуту збіжа причинилося у великій мірі до оборони населення від спекуляцій і мало вплив на нотування курсів збіжа на збіжевій біржі.

Активність с.-г. кооператив мала позитивний вплив також для тих районів, де плекають масово рожі (для виробу рожового олію).

На кінець 1932 року Союз с.-г. кооператив обіймав 1049 с.-г. кооперативних товариств, злучених у 21 окружних союзів і синдикатів. Протягом 1932 року прибуло 19 кооператив.

Болгарс. с.-г. банк, кермуючись бажанням запобігати спекуляції при скупі і вивозі яєць, піддав союзові с.-г. кооп. думку про експорт яєць, навіть якби при цім мала бути втрата. Кооперативи мали вже операції з яйцями, а це тому, що крамничні відділи кредитових кооператив приймають від селян яйця замісць грошей при закупні товарів. Перед тим, заки союз узявся за експортування яєць, ціна яєць була 0,5 лева за штуку. Коли союз почав свою роботу і аж до кінця сезону пересічна ціна піднеслася до одного лева за штуку. Коли зважити, що в цілому році 1932 виекспортовано 375,8 міліонів штук яєць, то буде ясно, що національне господарство мало велику користь з інтервенції кооперації.

Банк звертав багато уваги на добру організацію крамниць при кредитових кооперативах та їхніх союзах. Для організації і товарової обслуги цих крамниць банк уділяв союзові с.-г. кооп-в

кредити на ведення гуртівні. Протягом 1932 року закуплено товарів за 2,8 міл. левів.

Цього-ж року уділив банк Союзові кредиту на експорт овочів, зокрема винограду і сливок. Вивезено 560.680 кґ. винограду у вартости 4,4 міл. левів.

1932 року банк доручив доставу сірчану міді для вжитку виноградарів. На ту ціль признано союзовіваррантовий кредит 9,6 міл. левів. Союз замовив 1077 тон сірчану міді вартости 12,6 міл. левів. З того продано 1029 тон за ціну 14,1 міл. левів. Ця спільна акція банку і союза запобігла спекуляції сірчаном міді і принесла пільгу виноградарам у часі кризи.

З метою оживлення управи бавовни, яка все одно робила поступи, банк уділив союзові кредит у висоті 3 міл. левів на скуп і збут бавовни зі збору 1932 року. Ґен. союз закупив 178.980 кґ. бавовни у вартости 1,7 міл. левів. 22-ом тютюневим кооперативам і одній кредитовій, яка має тютюневий відділ, уділено кредити на закупно і перерібку тютюну зі збору 1931 року.

39 лісових кооператив одержали також кредити від банку в сумі 10,8 міл. левів. 18 винарських і винно-пивничних кооператив одержали кредити в сумі 22,3 міл. левів. По останніх зборах пивниці тих кооператив приняли до схоронення 5,2 міл. кґ. винограду; з нього видушено 3,2 міл. літрів вина. Окрім того вироблялося у значних кількостях безалькогольне вино.

По кінець грудня 1932 року банк уділив кредитів 11 водним спілкам, з яких 6 займається добуванням електричної енерґії (гидростації), а 5 реґулюванням рік і наводнюванням піль. За ці позички ґарантувала держава, а видано на них 276,1 міл. левів. Водні спілки — це мішані організації, де участь бере держава, громади, а також кооперативи.

Піддержкою банку користувалися також інші роди кооператив: шовківничі, рибацькі, для виробу консерв. Помітно оживлення в ділянці кооперативного молочарства. Повстають молочарські відділи навіть при кредитових кооперативах.

Ми зясували коротко діяльність болгарського с.-г. банку, яка є дійсно великою як для такої малої країни.

В. Тотоміанц.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ »ЦЕНТРОСОЮЗУ« І ЙОГО ЗВІДОМЛЕННЯ ЗА 1933 РІК.

Союз окружних союзів »Центросоюз« відбув 23. червня свої 9. Загальні збори в приявности представників 23 окружних союзів і підльвівських кооператив 1. ступня. Предметом нарад було звідомлення про діяльність Союзу у 1933 році і про сучасний стан самого союзу та його членства.

Очевидно, що період найбільшого насилення кризи не є сприятливим для найдзвичайного розквіту економічних установ, головно через скорчення закупочної сили населення та експортових можливостей. А для Центросоюзу, як закупно-збутової централі, і один і другий момент має перворядне значіння. Коли при тих всіх умовах ЦС вийшов переможно, зберігши свої капітали, а навіть вигосподаривши певну надвишку, то це наскрізь позитивне явище. Тим більше варте підкреслення, що в деяких ділянках, передовсім у власній продукції, союз зумів піти навіть поважно вперед.

Зачнім від найслабшого місця, від споживчого відділу. Тут маємо дальше доймаюче зменшення оборотів — о 28.43 проц., почасти в наслідок дальшої обнижки цін, позатим через відоме зменшування консумції в масах.

В ділянці закупу ріжних сіль.-господ. потреб є дуже позитивним явищем те, що зменшилися продажі з маґазину, а зросли продажі через посередництво; бо Ц. С. здавна стремів до переходу на торговельну аґентуру.

В ділянці збуту рослинних продуктів є одна позитивна новість: перші удатні спроби достави сокальських рільних продуктів (передовсім бараболь) у підгірські райони. Посувається вперед організація аґрономічної служби на місцях, де працює вже постійно три десятки аґрономів, під проводом інспекторату, складеного силами Ц. С. і Сіль. Господаря.

У преважній ділянці збуту яєць є деяке зменшення проти 1932 року (з 232 на 201 вагонів) з відомих причин зростаючої міжнародньої конкуренції та господарської автаркії. Якщо ми тут у відступі, то — в гоноровім: не тому відступаємо, що не вміємо встоятися, а через vis maior. Та добра організація і піднята ініціятива що до розбудови збуту на краєвих ринках дає нам певні надії, що все таки і наша молода яйчарська торгівля не сказала ще свого останнього слова.

На добрій дорозі є теж збут живин по многих закутинах краю, хоч — ніде правди діти, труднощі в улаштовуванні згонів і доставах для беконярень є прямо неймовірні.

Продукція мила зросла з 406.500 кґ. на 459.300 кґ., що є дуже потішаючим явищем. Хоч загальне споживання мила в краю напевно не зросло, то йде дальший побідний похід нашої кооп. продукції. Свідчить воно про те, що якість і ціна кооп. виробу вповні видержує конкуренцію з чужими виробами та що дякуючи кооперативній солідарности для кооперативного виробництва є ще великі можливости поширення.

Навивальня ниток удержує свій стан прокукції, тільки виробництво батерій не вдержалося з технічно-виробничих причин.

Загальний господарський вислід з надвишкою кругло 6600 зл. закінчує цей образ господарки Ц. С. за 1933 рік.

Дискусія на зборах виявила настрої в краю до своєї централі та перспективи праці цілого нашого господарсько-споживчого сектора. Свідомі труднощів хвилі кооператори рішили напружити всі свої сили для того, щоби видержати до кінця у тій великій кампанії, що зветься »знижковою конюнктурою« і криє в собі сотні небезпек.

СТАН СПОЖИВЧИХ КООПЕРАТИВ ЧЛЕНІВ П. С. К. В СКАЛАТІ В 1933 Р.

В районі було 41 кооператива. Одна кооператива в Хмелиськах звинула свою діяльність, а на її місце П. С. К. дав свою філію. Так, що з кінцем 1933 р. членами П. С. К. було 40 споживчих кооператив. Тих 40 кооп. нараховує 3661 членів і обєднує 3637 українських господарств на 6180 господарств району, або 58,8%. В 1933 році прибуло 285 нових членів кооператив, або 8,5%. В пересічі на одну кооперативу припадає 91.5 члена.

Оборотові фонди кооператив виносять 149.207.85 зл. Поменшені о суму, вложену в рухом. і нерухом., тобто о 43.034.12 зл. дають 106.173.73 зл. Коли відняти від цієї квоти суму лядових довжників, ц. то о 41.794.65 зл., то виходить, що 40 кооператив обертало власним капіталом у висоті 64.379.08 зл. Чужий капітал, що був в обороті, виносив суму зл. 41.135.07. Разом отже оборотовий капітал 40 кооператив становив суму 105.514.15 зл. Тож власний капітал до чужого відноситься як 1 : 0.28. Коли б вдалося стягнути капітал, заморожений в лядових довгах, то чижуй капітал був би зовсім злишній в кооперативах.

Торговельна діяльність. Торги у всіх вдділах 40 кооператив виносили 658.199.08 зл. Поменшилися о суму 86.436.01 зл. або на 11.6% в порівнанню з 1932 роком. Торги споживчого відділу поменшилися о 8.77%.

Матеріяльний стан кооператив. В одинайцяти кооперативах не наладнана господарка і товарові манка дали білянсову страту в сумі 3.029.33 зл. Від 1932 р. страти зменшилися о 58%. В пересічі на одну кооперативу страта виносить

зл. 75.70 або 2.96% всего їх капталу. Двацятьдевять (29) кооператив виказали білянсову надвижку в сумі 7.385.16 зл., ц. то оборотовий капітал всіх кооператив дав 7% чистого доходу. Доходи виносять 49.7%.

Силами орґанізаційного відділу П. С. К. відбуто в 1933 р. 28-ім кооперативних анкет на місцях. Анкети мали чисто орґанізаційний характер: Головним завданням було приєднування нових членів і ліквідація старих боргів. В анкетах взяло участь 1326 громадян — з чого 138 жінок. Найбільшим недомаганням кооператив являються лядові борги. Щоби зліквідувати це лихо, хочби частинно, орґанізаційний відділ при помочі Надз. Рад і управ місцевих кооператив стягав споживчі борги в місяцях листопаді й грудні і ліквідував їх на суму 6.454.84 зл. або 13.4% всіх боргів. Всеж таки в посліднім місяці м. року в 10-ох кооперативах борги знова зросли.

13-ИЙ МІЖНАРОДНІЙ КООПЕРАТИВНИЙ КУРС (М. К. ШКОЛА).

13-ий Міжнародній Кооперативний Курс (М. К. Школа) відбуватиметься цього року у Годдесден коло Лондону, в днях 25. до 31. серпня. Референтами цим разом будуть пп. Г. І. Мей, секретар М. Кооп. Союзу, Г. Ф. Рібас з Міжнародного Уряду Праці (сам з Мадриду), Р. А. Пальмер, ґен. секретар Брит. Кооп. Союзу, др. Е. Г. Шенкман з МКС, Нейль С. Бітон, президент шкотської кооп. гуртівні, професор Д. П. Ворбас з Кооп. Союзу Спол. Держав Ам. і Е. Поассон з Парижа.

Будуть дискутуватися: ідеольоґія і економіка кооперації, раціоналізація товарового розділу, плян Рузвельта відбудови господарства і окремі національні кооп. проблєми.

Такса за удержання і виклади, екскурсії та обслугу і кватиру є пять фунтів шт. і 10 шилінґів реєстраційної оплати.

СОЮЗ ПОЛЬСЬКИХ СПОЖИВЧИХ КООПЕРТИВ »СПОЛЕМ« В 1933 Р.

Союз цей є заразом ідейною, ревізійною і господарською централею для 845 кооператив, в числі котрих є 794 споживчих кооператив. Свої завдання у відношенню до кооператив союз виконує через свої виділи.

Господарський виділ достарчав товари 1700 кооп. склепам, що належали до нього, та до 1300 крамниць інших кооператив (військових, рільничих кружків і т. п.). Загалом постачав товарами біля 3000 крамниць у цілій Польщі. Є найбільшою серед (польських. — Ред.) кооп. гуртівень для споживчих і кольоніяльних товарів та взагалі є одним з найбільших того роду підприємств в Польщі. Торговельні обороти Союзу в 1933 р. виносили 69,617.000 злотих і супроти передминулого року зменшилися ледви о 6.96%, ц. то менше, ніж спад гуртових цін споживчих товарів. Кооперативи покривають у власній гуртівні пересічно 44.6% своїх запотребовань.

Для облегчення постачання товарів для кооператив з власної гуртівні Союз утримує в краю 24 відділи, 11 складів та аґентуру для вовняних виробів у Лодзі. Більші запотребування полагоджуються шляхом безпосередної висилки товарів з фабрик до кооператив. В 1933 р. обороти складів виносили 65,4%, а безпосередні — 34,6%.

Союз стремить теж до розбудови власної продукції. В минулому році чинні були такі промислові підприємства союзу: хемічна фабрика в Кєльцах, цукрів і мармоляди у Влоцлавку, млини в Радомську та Соколові, пачкарня і палярня кави в Лодзі. Товари, паковані і продуковані союзом, носять марку »Сполем« і продавані є виключно кооперативам. Вартість продукції минулого року впала о 21.2%. Сильний упадок пояснюється почасти пожаром радомського млина. Власна продукція в загальному обороті Союзу займала 7,4%.

В Ґдині Союз має аґентуру для закордонної торгівлі, через котру довіз в 1933 р. за 1,839.500 зл. товарів, натомість вивіз Союз в тому ж році 4.600 скринь яєць і 64.760 шт. битої птиці на суму разом 451.871 злотих.

Люстраційний виділ, в котрому працює 20 ревізорів та 2 інструктори, виконав 1290 люстрацій і візитацій союзних кооператив.

Суспільно-виховавчий виділ видає два періодики: двохтижневик »Спо-

лем« для зарядів кооператив і »Спульноту« — пропаґандистичний двохтижневик для членів. Крім того проваджено видавничий відділ, котрого річний оборот дав суму 176.223 зл. Виділ орґанізує курси, висилає лєктрів і займається кооперативною школою. В тісному порозумінні з цим виділом працюють окружні ради при відділах союзу, котрі висилали своїх представників на 281 заг. збори та прелєґентів з 274 відчитами на пропаґандистичні зібрання, зорґанізували 71 курс для керівників та службового персоналу кооператив.

Обезпеченевий виділ переводить обезпечення маєтків кооператив від вогню і крадіжі в обезпеченевім товаристві »Фльоріянна«.

Союз з кінцем 1933 р. затруднював 631 працівників, з того в торговельному ділі — 309, в продукційному — 278 та в люстраційному й суспільно-виховавчому — 44.

10-ЛІТТЯ СМЕРТИ ФР. СТЕФЧИКА.

30 червня ц. р. поминали польські кооператори десятьлітню річницю від дня смерти одного з піонірів кооперації на селі — Францішка Стефчика. Хоч по студіям історик, Стефчик присвятився в цілости праці для розбудови сільських спілок для торгівлі і кредиту. Як учитель рільничої школи в Чернихові біля Кракова, він їде 1889 року на феріях до Вестфалії і в 1890 році засновує першу сільську кредитову спілку в цьомуж Чернихові. 10 літ від того часу намагався поширити цей рух, але справа йшла тупо — між іншим з вини самого Стефчика, який (за німецьким взором) не уявляв собі іншої можливости існування райфайзенки, як при допомозі, одержаного із зовні більшого закладового кредиту. Коли ж нарешті у 1899 році він добився оснування при краєвому Виділі у Львові »Патронату для Хлібороб. Спілок«, то фонди цього патронату надали ширший розмах цілій акції. За 19 літ праці Стефчика повстало в Галичині до 1500 райфайзенок при Патронаті і близько 100 молочарських спілок.

1904 року Стефчик заснував і редаґував »Часопис для рільних спілок«.

По війні, в польській державі поширює свою працю ще й на терен Конґресівки і доводить 1924 року до злуки Патронату з союзами сільських кредитових і молочарських спілок Конґресівки та Шлеська в одне тіло „Zjednoczenie Związków Spółdzielni Rolniczych“ з осідком у Варшаві.

Був ініціятором »Кооперативного Наукового Інституту« в Кракові — нині перенесеного до Варшави.

Як ідеольоґ »Патронату« Фр. Стефчик ріжнився в методах праці від української кооперації в Галичині, яка, хоч мала моральне право на краєві фонди, якими розпоряжав львівський патронат — все таки воліла з них не скористати, організувалася окремо і на власних фондах.

ГОСПОДАРСЬКА ХРОНІКА

НАЙВИЩА ЦИФРА БЕЗРОБІТТЯ ВІД ПОЧАТКУ КРІЗИ.

Тоді як у більшости держав безробіття має падаючу тенденцію, в Польщі воно не паде, а зростає. Мимо того, що є літній сезон, й трохи будівельного руху та ведуться державні роботи з Фонду Праці — останній місяць дав рекордове число безробітних: поверх 370 тисяч.

Пересічне місячне число безробітних було:

в р.	1928	—	126	тисяч
	1932	—	256	тисяч
	1933	—	250	тисяч
до травня	1934	—	375	тисяч.

ПРОФ. ҐЛОМБІНЬСКІ КАЖЕ, ЩО ДЛЯ ВАЛЮТИ КРАЩЕ НЕ МАТИ МЕТАЛЕВОГО ПОКРИТТЯ!

Як відомо, американський президент Рузвельт перевів в парляменті закон, яким дозволяється емісійному банкові випускати долярові банкноти не тільки на золотім покриттю. Срібне покриття не може бути однак більше, як 25 проц. всього металевого запасу в банку.

Пишучи про цю нову долярову реформу в »Курєрі Львівськім« дня 17. червня проф., С. Ґломбіньскі протиставить їй польський валютарний закон з березня 1933 р., яким польському емісійному банкові дозволено випускати злотові банкноти **навіть без ніякого металевого покриття,** за оплатою тільки певного податку від непокритої емісії.

Не знаємо, чи це ляпсує з неуваги, чи може... стареча неміч подиктувала професорові фразу, яка звенить майже гумористично. Після слів п. професора для валюти краще не мати ніякого покриття, як мати золоте чи золото—срібне...

СТАН БАНКУ ПОЛЬСЬКОГО
на день 10. червня 1934.

Актива:	
Золото	487,594.118,74
Заграничні гроші і девізи	44,192.286,96
Срібні монети і більон (мідні й ніклеві)	44,461.147,39
Векслевий портфель	585,976.969,08
Скарбові здисконтовані білєти	48,681.300.—
Позички забезп. заставами	54,518.719,55
Власні процентові папери	11,456.166,15
Папери запасного фонду	92,105.628,69
Довг скарбу	90,000.000,00
Недвижимості	20,000.000,00
Інші актива	136,702.852,12
Разом	1.615,689.188,68
Пасива:	
Основний капітал	150,000.000,00
Запасний фонд	114,000.000,00
Обіг банкових білєтів	908,614.750,00
Скороплатні зобовязання	203,884.503,79
Інші пасива	239,189.934,89
Разом	1.615,689.188,68

З того білянсу видно передовсім, що обіг банкнотів далі зменшується, себто йде далі **дефляція** — а в слід за тим мусить іти дальший спад цін. При зменшенім обігу банк. блєтів поліпшуєтьсяу відсоток золотого покриття (тепер він є 41 проц.), оскільки золото не булоб ужите на піддержування курсу ріжних державних паперів.

З огляду на збльшене зацікавлення валютарною справою Польщі, наш журнал буде від тепер подавати білянс Б. П. що місяця.

»ДЕМОТОРИЗАЦІЯ ПОЛЬЩІ«.

Під таким заголовком пише »Ґазета Гандльова« 18. червня ц. р. про низький стан автомобілізму в Польщі:

»Моторизація нашого краю найшлася — скажім це відкрито — в наслідку хибної політики на таких манівцях, що властиво ми дійшли до стану майже комплєтної демоторизації. Доказом цього є факт, що при 32 міліонах населення Польща посідає (на 1. січня 1934.) ледви 26.133 самоходів, отже один самохід припадає на 1360 мешканців. Ми осягли тут небувалий рекорд, який є сумним свідоцтвом результатів політики творців нинішної системи моторизації краю.

Країни бідніші і менші від нас випередили нас далеко в ділянці автомобілізму, самі ж ми впали до рівня півдиких африканських народів. Оставляємо на боці держави багаті і упромисловлені, де число самоходів в обігу доходить

соток тисяч. Але навіть менша і бідніша від нас Румунія має більше самоходів, бо 29.000 возів. Мала Фінляндія має їх 30.000. Обкроєна Австрія на 1. січня ц. р. 35.000, а таку саму цифру виказує безпромислова Портуґалія; маленька Данія з населенням 3½ міліона має аж 117.000 самоходів, 6 міліонова Бельґія 183.000 самоходів.

Причиною того ненормального явища є горендальні мита, надмірне оподаткування і змонополізування цілого внутрішнього ринку державою. В результаті самохід став в Польщі люксусом, який є доступний тільки для державних достойників, користаючих з коштовних урядових самоходів, будь то для нечисленних і щасливих вибранців долі, які мають такий дохід, що їм позволяє удержувати власний самохід. Для середньо саможної людини, для представника вільних фахів, самохід — в такій ціні, що само мито виносить 10.000 злотих — став предметом нездійснимих мрій«.

ДЕМПІНҐ ДАНСЬКОГО І ГОЛЯНДСЬКОГО МАСЛА.

Мінімальна ціна масла в травні 1934 р. для краєвої консумції в Данії, визначена урядово, виносить кр. 215 за 100 кґ. В переводі на анґлійський рахунок, це значить 1 цвт £ 4.17,6. Зате експортове данське масло в Лондоні коштує (без мита 15 шил.) — £ 2.18,7. Ріжниця — 1 фунт 19 шелінґів; це значить, що масло в краю майже двічі дорожче, як в Лондоні, по покриттю коштів транспорту.

Голяндське масло коштує в краю фл 1,43 за 1 кґ., а в Анґлії 0,41 фл.

ВЖЕ Й ҐУМА ПІД ПЛЯНОВОЮ КОНТРОЛЕЮ.

Краї, що заінтересовані у вивозі ґуми заключили недавно порозуміння і оснували Міжнародню ґумову комісію. В ній заступлені такі території: Маляя, Голяндія, Цейлон, Індія і Бурма, французька Індохіна, Північне Борисо і Саравак. Комісія рішила на першому засіданні плян реґуляції експорту ґуми і установила, яку скількість кожний край може вивезти що місячно. Для червня ц. р. установлено 100 процент континґенту, для серпня і вересня 90%, для жовтня і листопада 80%, для грудня 70%.

НИЩЕННЯ ТОВАРІВ.

Державний кавовий уряд в Бразилії оповіщає, що до 15. IV. знищено 26.561.000 міхів кави. З того припадає на стейт Сао Паоло 15.364.000 штук. В 1934—1935 сподіваний збір кави в тім стейті 10,520.000 міхів.

НОВИЙ МІЖНАРОДНІЙ КАРТЕЛЬ.

(Швеція з Японією ділять світові ринки).

Як доносить „Financial News“ представник сірникового трест-у запропонував японському урядові поділ світового сірникового ринку між Швецією і Японію. Швеція застерігає собі ринок Европи, а Японії віддає: голяндську Східну Індію, Полінезію і Австралію. Филипинські острови та Східна Африка малаб бути спільним ринком, реґульованим при допомозі континґентів. Буде також устійнена спільна мінімальна ціна, на підставі дотеперішної статистики світових цін. Позатим ті краї остануть у вільній конкуренції, тільки буде устійнена найнижча границя цін.

Японські фабриканти сірників, як рівнож японські експортери в основі приймають цей плян, хоч бачуть чимало труднощів в його практичному переведенні.

ЯК СТОЇТЬ МАРҐАРИНОВИЙ ТРЕСТ (УНІЛЄВЕР)!

Анґлійський „Економіст„ подає зіставлення світового промислового виробництва за останній рік і початок 1934 р. З нього виходить, що в більшости держав помітне збільшення виробництва за час від січня 1933 до 1934 р. Ось в попередніх роках дивіденда була: 8% в р. 1931 і 10% в р. 1930. Зниження доходів звязується зі зменшенням консумції марґарини; воно булоб ще більше, якби не зріст зисків з фабрикації масла, яка в цьому році поширилася.

З ПРЕСИ І ЖИТТЯ

ДИСКУСІЯ З ПРИВОДУ ДОЛЯРОВИХ ВКЛАДОК.

Як відомо, деякі наші кредитові і торговельні установи, по спаді курсу доляра, перечислили своїм доляровим вкладникам їхні вкладки по новому, зниженому курсі доляра, через що вкладники понесли втрати — в ріжних установах ріжно. В деяких втрата пішла на повний відсоток девалюації доляра, себто на 40%, в інших менше; у деяких на жаль **виїмкових** випадках установа зробила з вкладниками умову на доляр — 7 злотих чи подібно. Найліберальніше і найскоріше для вкладників полагодив цю дійсно болючу справу Маслосоюз.

З цього приводу велася довший час дискусія у львівській пресі, наперед на сторінках ГКЧ і Кооп. Республики (статті п. І. П. та редакційна), далі в Ділі, Новім Часі і т. д., а тепер ця дискусія перекинулася на провінціональну пресу (особливо перемиський тижневик »Бескид«). Там вона прибрала уже форми дуже гострих нападів на деякі львівські центральні установи. Форма цих виступів небувала, коли взяти під увагу, що під статтями є підписи навіть священиків. Це свідчить про те, що рана починає ятритися, і що справа занадто серіозна, щоби її можна було довше збувати ґазетними відповідями. Тут мусить щось **статися** і то такого, щоби відразу притишило розгін полєміки, яка **грозить заломанням довіря до наших дуже важливих господарських установ.** А що значить заломання довіря в економічних відносинах, особливо в нинішних до крайности напружених крізою відносинах — про це хіба не треба тут розводитися.

Одначе справа не обмежується тільки до проблєми вкладок. **Стоїть перед нами питання кредиту взагалі.** В однаковій мірі як вкладник, а ще у значно більшій, як він, мірі **є діткнений довжник,** який — по переведених з диктату кредитових установ конверсіях — винен нині доляри після старого високого курсу, або той довжник, що винен вправді злоті, **яких купна сила від 1929 року збільшилася найменше вдвоє.** Значить — всі довги подвоїлися, тим самим подвоївся і відсотковий тягар; ба, деякі установи, навіть централні, тепер при загальній тенденції до знижування позичкового відсотка, навіть підвищили відсоткову стопу.

Стоїть перед нами пекуче і невідкладне питання ревізії цілої нашої кредитової політики і навіть системи — і то під загрозою дуже поважних наслідків в разі знехтування цієї справи.

СВЯТО СВОБОДИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРЯ«.

Ґарною традицією нашої станової сільсько-господарської орґанізації »Сільський Господар« вже стало рік-річне святкування дня свободи, ц. то річниці знесення кріпацтва, що є одночасно й святом т-ва »Сільський Господар«. Не можна було знайти кращої як ця, і найприроднішої сполуки двох ідей, з котрих одна вже стала історичним фактом, а друга написана на прапорах, в серцях і думках широких мас нашого орґанізованого селянського хліборобського стану. Одна — це ідея особистої і всякої іншої свободи, що від памятного 1848 року стала теж правом цілого народу. Друга — це ідея праці й добробуту. Між усіми тими ідеями існує неприпадковий, а суттєвий звязок. Доведеною бо річчю є, що добробут загалу, найширших суспільних верств завсіди товаришив великим історичним демократіям чи то клясичної старовини, чи середньовіччя; та він є також істотною рисою й новітніх демократій. І навпаки ми є тепер свідками, як господарський занепад веде до крізи, а подекуди й до занепаду (віримо: тимчасового) модерних демократій. В звязку з тим »Свято свободи«, як свято »Сільського Господаря« в теперішньому часі набірає в очах і свідомости укр. громадянства визначного символічного значіння; воно напоює вірою, що піднесення добробуту, про що дбає і для чого працює у своїх фахових рямцях Т-во »Сільський Господар«, поруч інших госп. орґанізацій, неминуче приведе нас теж до новітнього ідеалу свободи.

Свята свободи інавґурувала централя Краєвого сіл.-госп. товариства »Сільський Господар« у Львові на конференції центральних установ і преси,

під головуванням інж. Ю. Павликовського, дня 16. травня 1934. року — рефератом дир. Е. Храпливого на тему: »Хліборобський вишкіл молоді«. Референт представив слухачам висліди однорічної праці на одному лише відтинку фахової освіти і практичної підготовки добрих господарів-громадян. Хліборобський вишкіл шляхом т. зв. конкурсових гуртків веде »С. Г.« вже другий рік, вбачаючи у ньому під теперішню пору найвідповіднішу форму фахового вишколювання хліборобського доросту, до якої то думки привела с.-г. централю недостача хліборобських шкіл в краю та грошевих засобів.

З численних пресових справоздань наші читачі вже мали змогу познайомитися з орґанізацією, добрими вислідами, а почасти й з методами »хліборобського вишколу молоді«.

З поодиноких, цінних завваг, які скривають у собі директиви практичного характеру для плідної праці на майбутнє, слід особливу звернути увагу на мимоходом висловлене прелеґентом, але в суті річи глибоко правдиве спостереження в справі т. зв. сокальського кордону. Це є вже тепер більш конкретне поняття, а ніж абстрактна й неіснуюча вже нині границя колишніх двох імперій; воно не покривається теж і з адміністративними границями воєвідств, а мусить бути поширене на цілу широку і довгу смугу сусідуючих по обох боках тих границь, під кожним оглядом недостаточно орґанізованих повітів. Вони — ці повіти, тому саме, що так слабо орґанізовані, творять той, досі реально існуючий сокальськ. кордон, через який деякі наші орґанізації не змогли досі перекинути мостів на той бік греблі. Ось в чому є дійсна причина слабої взаїмної дифузії двох великих територіяльних відламів одного народу, бо ж — річ природна — перескочити через хоч би й зглядну орґанізаційну порожнечу таки тяжко... Не міг цього зробити теж і »Сільський Господар« зі своїм хліборобським вишколом, хоч ідея ця не є чужою й для північно-зах. земель.

На прикінці, в добро орґанізації слід записати симпатичний, але доволі тяжко промощуючий собі до нас шлях, звичай відбувати всякого рода свята спеціяльним, одно, стисло означене питання вичерпуючим рефератом, — з користю для учасників конференції і теж для самої справи. »Сільський Господар« належить до тих немногих, що проломлюють традицію загальникових святочних рефератів-промов без теми...

(товариства ремісників). Але й їм часто шляхта робила конкуренцію власними підданчими ремеслами. Підкупствами вона впливала також на дезорґанізацію міської самоуправи й на вибір міських орґанів із своїх заушників. Ниділи міста... Один Львів ще сяк-так тримався. Промисли: млинський, пивоварський, горілчаний, скляний, соляний, добування руди, салітри — це все шляхоцькі монополі, що збагачують їх власників впродовж XVI—XVIII віків. Орендарами тих панських промислів бувають часто жиди, вониж захоплюють у свої руки торг продуктами тих промислів по селах і містах. Жиди з ласки панів захопили у свої руки головно приватні міста та щораз більше втискалися й конкурували в королівських містах. Число їх сильно збільшується в Польщі, а звідсіль вони й передістаються в XVI. ст. на українські землі — після того, як жидів вигнано з Німеччини. Фіскальні цілі, ц. то нагода тягнути в жидів великі податки (жиди платили більші податки, як інші міщане), користати з їх торговельної оборотности — казали королям і шляхті попирати жидів. Мимо переслідувань (які їх лише гартували й споювали дужче расову й господарську солідарність жидів), мимо нарікань міщан, їх торговля щораз більше опановує міста, бо вони, добре зорганізовані в кожному місті й у цілій державі, вміли використати для себе заколоти міського суспільства. Здібностями добре навязувати господарський звязок, маючи всюди »своїх людей«, дуже добре надавалися на організаторів шляхотського господарства, тимпаче, що шляхта не дуже була в господарських справах досвідчена, а деякі господарські чинності (як промисл і торговля) уважалися негідними шляхотського заняття.

З поміж численних »націй« міст став підупадати найбільше місцевий, тубольний, русько-український елємент, який в часах власної державности вповні тут панував. Заведене німецьке право звело його на підрядне становище в місті, бо воно було обчислене передовсім для приходців з заходу, воно їх протеґувало, застеріґалося часто лише для католиків, а українців ніби лишало при »давніх правах«. Колиж наші міста постепенно щораз більше переорганізовувалися на німецьких самоуправних підставах, міське право стало вважати повноправним міщанином лише католика, бо некатолик не міг виконувати реліґійних формальностей, які тоді були получені з організованим міським життям. Тому міщанин-українець не міг бути допущений ані до міських урядів ані до цехів, що були звязані з реліґійними обрядами. Так отже німецьке право в наших містах (посуваючись впродовж XIV. до XVI. ст., від заходу до сходу), протеґуючи чужинний елємент, виключило українців не лише з міських урядів, але й позбавило їх головно в західніх містах майже зовсім користання з громадських прав, замикало їм вступ до цехів, позбавляло їх зовсім змоги заробітку в місті. В найліпшому випадку — дозволяло їм оселюватися й заробляти на передмістях або докладно відграничених дільницях міста (при »Руській вулиці«), а поза ними не вільно було русинам ані купувати домів ані виконувати ремесел. Заборонялися деколи навіть руські реліґійні обряди поза тими

дільницями. Ці обмеження причинилися багато до польонізації українського елєменту, який нераз латинщився і в той спосіб рятував свою господарську еґзистенцію. Але той натиск викликав і відпір з боку міщан-українців. Для оборони своїх прав стали міщане-українці організуватися в брацтва при церквах і, як організована суспільність, виросли вже під кінець XVI. й на початку XVII. по більших і деяких менших українських містах у поважну силу. Натиск безправства й польонізації ішов головно на західноукраїнські міста; меншав чим дальше на схід, де українська людність і по містах була в великій перевазі й куди до Люблинської унії (1569) не мав такої змоги посуватися той суспільно-господарський порядок, який уформувала шляхта в Польщі й на українських землях, приналежних до корони.

На східно-українських землях, що входили в склад Вел. Литовсько-руського князівства, полученого з Польщею персональною унією, ц. то лише особою спільного короля, суспільно-господарський лад формувався до пол. XVI. ст. дещо інакше, як на західно-українських. Там довго ще переважали староруські форми, в які литовсько-руські князі з початку »новин не вводили« й лише згодом почали наближувати їх до польського ладу. Литовсько-руські князі закріпили наперед свою зверхність над дрібними княжими литовськими і руськими родами. Відтак позбавили їх державної зверхности на їх уділах і повернули їх на своїх земських урядників, що мали за посідання землі служити у великого князя. Давні удільні князі разом з боярами стали великою земельною аристократією, яка, не маючи інших джерел доходів крім землі, старається оживити на тих землях господарство. Але вона фільварків не будує; господарити на більшу скалю не було в її інтересі, бо до західних ринків було далеко, а під боком постійно грозили татари. Для забезпеки перед ними будує вона лише впоперек Київщини, Волині й Поділля замочки й під їх охороною оселює та привязує до землі своїх невільників, півсвобідних та вільних селян, що часто тікали під їх опіку, шукаючи хоч залежного, але забезпеченого життя. З тих то залежних від себе людей мала ота нова земельна аристократія данини й роботи. Вониж і доглядали її ловецько-пастирського господарства. Хліборобство довгі часи не виходить тут поза границі власного вжитку. Ця залежна людність має ріжні назви: отчичів, слободичів (які сиділи на землі не маючи права її покинути, бо без людей земля тратила вартість), ловців, стрільців, риболовів, бобровників, сокольників, замкових сторожів і т. ін.

Старе невільництво почало помало заникати. Вільна сільська людність, була після нового литовсько-руського права також обовязана до військової служби за землю, але що селянству труднiше було відбувати тяжку тоді військову службу, то воно радше дає дань тим, що за неї службу відбувають, дає їм отже, як колись князям за суд і оборону, мід, віск, шкіри, і т. д. Ґрупа селян-данників творила більшість населення. Але через те помало під впливом тих нових обставин міняється право до землі вільних селян-данників. Їх обмежують щораз

більше в розпоряджуванні їх землею, бо над нею нависло, подібно до західніх порядків право великого князя й панів, що з його ласки мали над нею зверхність, а разом з тим і над селянами, що на ній сиділи. Таке право зветься феодальним. Згодом починає впливати також сусіднє польське право, яке казало, що земля може бути власністю лише короля, шляхти й церкви, а селяне можуть бути лише її ужитковцями. Й таке розуміння входить вже ясно в збірки прав (постанов) т. зв. Литовсько-руського статуту 1566. р. В тому часі починається й на східно-українських землях вводити волочну (ланову) систему замісць старої дворищної. Ріжниця між залежним селянством і вільними данниками помало зникала. Що залежність селянства не була ще така прикра, завдячує воно тільки тому, що землі було досить і селян з неї не було потреби зганяти, а коли бувало зле на ній, можна було шукати іншого місця.

Основно зміняє суспільно-господарські відносини на східно-українських землях Люблинська унія 1569 р., ухвалами якої входять вони в склад польської корони. Вправді, для східно-українських земель постанови Люблинської унії залишали окреме литовсько-руське право, одначе тоді воно вже дуже уподібнилося до польського. Крім того на Україну насунула польська шляхта, яка до того часу не могла там мати ні урядів, ні землі. Вона то на землях України, випрошених собі в короля на власність чи в державу, заводить своє право. Перешкодити їй в цьому ніхто не міг, навіть король, бо він міг лише те робити, що вона хотіла. Лише відмінні обставини на сході спинювали її якийсь час від тої самоволі, яка завелася в польських і західно-українських землях. Вільної землі було тут багато, людність тяжко було до неї прикріпити, постійно треба було бути на осторозі перед татарами. Коли козаччина, що почала формуватися ще в XV. ст., скріпла в XVI. і на початку XVII. ст. і приборкала Татар, отворилися ще більші простори й нагода до спокійної господарки. Тоді маґнати заходилися кольонізувати ці розлогі обшари, забираючи їх у свої нові посілости (лятифундії). Спихаючи козаків на Низ, старалися звести козацьку силу, що була для їх плянів перешкодою, до ролі пограничної сторожі від т. зв. Диких Піль, на полудні України. Аби притягнути до своїх маєтків людність з півночі та сходу, обіцювали їй свободи; вдоволялися з початку лише доходами з промислових монополів: млива, горілчаного, з мит, з лісових промислів, які віддавали в оренду жидам, котрих за шляхтою багато наплило на Вкраїну, а згодом стали будувати й фільварки, жадати від селян ріжного роду закосків, прикосків, зажинків, обжинків, толік і т. д., вкінці стали заводити й панщину. Королевинята, як звав їх пізніше Хмельницький (всі Любомірські, Потоцькі, Вишневецькі, Калиновські і ін.), потворили собі на Вкраїні гейби свої держави й, розгосподаровуючись у них, стали щораз більше пригнітати сільське й міське населення, яке до таких порядків не було привичне. В 30-их роках XVII. ст. стиснули королевинята так сильно козаччину, що — здавалося — нічого вже не стоїть на перешкоді їх сваволі й господарському визискові багатих земель. Але на-

тиск їх, що постепенно й скоро посувався на південний схід, викликав сильний відрух — козацьку революцію 1648 р., яка не залишилася без впливу на дальший господарський розвиток країни.

5. КОЗАЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ Й РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН ДО КІНЦЯ XVIII. СТ. В ПООДИНОКИХ ЧАСТЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.

(В козацькій державі, в зах.-укр. землях).

Початки козаччини, то змагання активнішого елєменту української людности продовжати господарську традицію Дніпрового шляху, вдержати звязок із рідним морем. Уходники з пограничних українських городів, а й з дальших північно-західніх сторін: міщани, зубожілі шляхтичі, політичні вигнанці, а пізніше й втікачі піддані-селяни, старими шляхами княжих, купецьких дружин і степових бродників, посувалися здовж рік у степ на промисли. Зразу осеню вертали вони на »волость« з рибою, медом, воском, шкурами, сіллю, гнали худобу, коні. Колиж пограничні старости й замкові урядники стали вимагати щораз більших пайків (цебто віддавати їм щораз більшу часть) зі степового промислу уходників, то уходники щораз більше кольонізували степ, скріпляючи своє осіле життя військовою організацією, розбудовуючи щораз більше в Диких Полях торговельно-промислові вогнища під охороною Січі. Відносини їх з татарами були частіше грабіжницько-воєнні, але й серед тих степових кольонізаційно-господарських змагань бували й спокійні торговельно-вимінні зносини їх з надморськими осередками. Та в хіснуванню свобідно степовим виробництвом, вивоженню його на волость і посередниченню в чорноморській торговлі щораз більше почала спиняти козаків експанзія шляхотської господарки на схід. Слідом за козацькою кольонізацією, що спинила татарські випади, стала посуватися панська господарка до Дніпра, а відтак перейшла й на його лівий беріг і натиснула на козацькі вольности, спихаючи їх у діл Дніпра й Бога. Але здавити козаччину економічно, спинити її розгін, обмежити її виключно до ролі степової сторожі, як це хотіла шляхта, розгосподарившися на Україні на добре в 30-их роках XVII. ст., було трудно. Козаки помагаючи королеві в Інфлянтах (над Балтійським морем), під Москвою, під Хотином— видосконалили свою військову силу й організацію. Число їх зросло поверх 40 тисяч. Давні степові добичники-промисловці XV. і XVI. ст. вже на початку XVII. ст. значно перемінилися. Козаччина, ввійшовши в тісний звязок з іншими українськими суспільними верствами (бо ж вони її з себе видали) поширила значно свою мету - погляд на свої завдання. Вона сталася передовою верствою українського народу. На неї стали спиратись, як на свойого захисника, всі інші верстви української суспільности. Культурно-національні стремління освічених українських верств найшли в Козаччині свойого речника й опору, суспільно пригнічені стали в ній шукати помочі

й оборони. На козацькій фізичній силі стали спинятись мрії про державне відродження. Тому то, як лиш на весні 1648 р. спалахнула козацька революція, вона в один мент сталася всенародньою суспільно-політичною революцією. Приєднались до неї, покозачились (від Дніпра аж по Замость) міщане (вони станули разом з козаками за вільні промисли й торговлю, за вільні шляхи для торгового капіталу), повстало селянство (за землю й особисту вільність); чинну участь у революції взяло українське духовенство, під козацькі прапори стала й дрібна українська шляхта, позбавлена досі політичного значіння й матеріяльних користей.

Хмельниччина, прогнавши вже в першому році революції з українських земель королевинят — земельну аристократію, — вчинили їх землі »вольними«, дала теж волю промишляти й торгувати — взагалі проголосила козацьку вільність, як найширшу демократію. Той настрій першого року революції принявся в масах на довгі роки й стихійною силою творив самочинно нові суспільно-господарські порядки, бо нова козацька влада, зайнята політичними справами, коли політичні події й переміни скоро чергувалися, не мала змоги серед воєнних завірюх реґулювати й економічних порядків. Вправді, Хмельницький (а відтак і його наслідник), змушений політичними подіями, згодився на вкорочення тієї »волі« й старався забезпечити її в договорах (зборівськім 1649 р., білоцерківськім 1652 р., переяславськім 1654 р.) з сусідніми державами бодай для упривілейованої козацької верстви (40, 20, 60 тисячам). Вільні землі, що в першому році революції проголошено власністю всього трудового населення, стали згодом вважатися лише козацьким військовим, земельним фондом, власністю »козацьких шабель«. Але, хто тоді не був козаком?! Повернути покозачених селян знов у посполитих не було легко, мимо погроз гетьманських універсалів. Вільні, розлогі землі займав, хто лише міг, у приватне володіння. Коли ж у північно-західних землях не вдалося закріпити козацької державности, а Правобереже ціле півстоліття було тереном козацької турецько-польських воєн, які обернули його в руїну, людність тікала звідти на лівий беріг Дніпра, де закріплювалася козацька держава. Людність на Подніпровю й на Лівобережі (у Гетьманщині й Слобідщині) скоро густіла, посувалася щораз дальше на південний схід і кольонізувала степ. Весь земельний фонд в козацькій державі мав бути розділений лише на 60 тисяч зареєстрованих козаків і то з початку не на власність, лиш у тимчасове користування. Кращі землі дісталися козацькій старшині, як рангові маєтки, за службу державі. Напливова людність, коли не зуміла втиснутися в реєстр, чи не хотіла подаватись дальше на південний-схід шукати долі, мусіла поселюватися на старшинських, козачих чи церковних землях, як підсусідки, або найматись без землі. Особистої волі вона не тратила, лише мусіла сповняти умовлені обовязки, зразу невеликі, але згодом вони росли в міру того, як збільшувалося число беземельної, рухомої людности й збільшувалася подача робучих рук, а вільних земель було щораз менше й маліла нагода покозачитись. Помало стали суспільні відносини в козацькій дер-

жаві стреміти уподібнитися до сусідніх московських та польських. Корчення земельного фонду збільшувало жадобу й вартість землі та змагання забезпечити її собі на вічне, спадкове володіння. І дійсно, помало, наперед гетьманськими універсалами, а відтак ще більше, як над козацькою державою заваготіла царська рука, царськими дарчими листами роздаровувалася земля на власність старшині. З козацької старшини почала витворюватися нова земельна аристократія, яка в части сама господарила на своїх маєтках, а в части заселювала їх підсусідками, чи здавала в оренду біднішим козакам і посполитим селянам. З виорендованих земель брала грошові й натуральні чинші, з підсусідків мала панщину (признану за Мазепи — 3 дні в тижні з законного господарства).

Такий розвій земельних відносин, як вже згадано, спричинювали: великий наплив людности на територію козацької держави, примір сусідських суспільних відносин, зріст вартости землі, підстави прожитку. Та на поглиблювання суспільного віддалення козацької старшини від »козацької черні«, козаків від посполитих селян, мало великий вплив і царське правительство, яке підсичуючи суспільні противенства (аґітуючи між козацтвом і поспільством проти старшини, вдаючи порковителя пригнічених, лякаючи тим старшину, то зєднуючи собі її царськими ласками, соболями), стреміло постепенно до вкорочення прав України й до повного уподібнення українських до московських відносин (що й сталося в 1783 р.). Скорим ходом стали втискатись на Україну московські порядки, особливо після полтавського погрому (1709 р.), коли то царі стали щораз більше насилати на Україну своїх урядників, настановляти своїх офіцерів козацькими старшинами й обдаровувати їх маєтками, в яких вони почали беззглядно заводити свої поміщицько-кріпацькі порядки. Козаки, томлені далекими походами й роботами, нераз аби уникнути тяжкої служби, самі переходили в посполитих; або насильно переводжено в таких цілі козацькі сімї, коли козак поляг далеко в поході чи в болотах при будові нової столиці Росії, або її східних каналів і фортець.

Козацьке господарство, зразу в більшій, звичайно, части випасове (коні, воли, вівці), чим хлібне, віддалене занадто від західних ринків, розбудовуючись, стало промощувати собі дорогу в Московщину.

Міста, які вправді дальше засклеплені в старому маґдебурському праві не мали політичного значіння, але, користаючи з більшої господарської свободи після революції, оживили торговий капітал і значно двигнули наперед козацький промисл, що в більшости (як млинарство, й гуральництво) був у руках старшин і багатших козаків. Найбільше розвинулося млинарство. Млини водяні, вітряні, кінні, ручні, пливучі та бережні були не лише підприємствами, що мололи муку на свій вжиток, але й на продаж та закордон. Вони були взагалі підставою тодішньої промисловости, предтечею пізнішої фабрики. Млини товкли просо, дерли крупи, робили сукно, виробляли порох, папір, обробляли дерево, точили залізо. Запряжена на людську службу сила води

чи вітру в млині, заступала робучу силу в багатьох потребах. Млини зосереджували в собі багато родів промислового виробництва. Недаром цар підчас війни з Мазепою наказав 1709 р. знищити на Україні все млинарське приладдя, щоб позбавити армію Мазепи харчів, одягу та зброї. Велике значіння побіч млинарства мало г у р а л ь н и ц т в о. Воно забирало всі лишки збіжжа, бо нікуди було їх дінути. Збіжжа, перероблене на горівку та пиво, лекше було перевести на гроші як у краю, так і вивезти поза межі України, головно на Московщину. До Хмельниччини гнати й продавати горівку могла лише шляхта, по революції взялося за цей промисл усе населення, але згодом стався він привілеєм лише козаків. Млини та гуральні з шинками давали великі прибутки їх власникам.

Поширеним дуже промислом було добування с а л і т р и разом з продукцією с т р і л ь н о г о п о р о х у. Загально плеканим було занесене до нас Татарами т ю т ю н н и ц т в о, для себе й на вивіз у Московщину. Більшість власного запотребування заспокоювало власне с у к о н н и ц т в о й п о л о т н я н е т к а ц т в о. Кращі сукна привожено зза кордону міняючи за сиру вовну, якої багато достарчали овечі стада. Таксамо не заспокоював всього запотребування власний з а л і з н и й п р о м и с л. Добування власної руди на Подніпровю та в північних болотяних районах стояло невисоко, тому до досить численних залізних заводів, що виробляли зброю, як от чернигівський, межигірський, білоцерківський, любецький, київський, глухівський та стародубський, треба було доставляти закордонну сировину. Краще чим залізна, стояла с к л я н а п р о д у к ц і я, що від XVIII. ст. своїми виробами заливала Московщину. Осередками скляного промислу була головно Чернігивщина й почасти Київщина багатші деревом околиці, що славились здавна й о б р і б к о ю с а м о г о д е р е в а, звідки розвожено також с м о л у й п о т а с и. Широко розповсюджені були в XVIII. ст. на Вкраїні п а п і р н і, к у ш н і р с т в о, г о н ч а р с т в о, а на півдні навіть ш о в к і в н и ц т в о й в и н н и ц і.

Зріст грошової господарки, господарський і культурний розцвіт найкраще виявилися в мазепиних роках. Спинився той розвій після полтавської невдачі, хоч за деякий час почав знов оживати. Але політична невдача України мала також великі й господарські наслідки. Україна довший час культурно й економічно активна супроти Московщини, обезсилювана постепенно політично й фізично, слабне. З політичними впливами на Вкраїну став також припливати й московський капітал, а український, що втиснувся був уже далеко в Московщину, мусів перейти на оборонні позиції, щоб у себе зберегти власну зверхність. Охоронюючи московську торговлю з Україною, царське правительство не давало повної забезпеки українській торговлі з Московщиною. Українська торговля почала підупадати, обмежуючись до внутрішних ярмарків і чумацтва, яке торгує рибою, сіллю, предметами ремісничого виробництва й взагалі всяким дрібним крамом.

Після погрому Мазепи Москва постепенно обкроювала права України, а звідси скріпляла свої впливи в Польщі та спихала Туреччину з північних побереж Чорного Моря, аби могти з чорноморських портів вивозити добро з України в зах. Европу. Томуто, аби. могти свобідно господарити на Вкраїні, треба було знищити останки її незалежности. 1764 р. скасовано уряд гетьмана, а 1775 р. цариця Катерина II. наказала зруйнувати Січ. Запорожські землі перед зруйнуванням Січі, за останнього кошового Кальнишевського густо були заселились втікачами з Ліво- й Правобережа, Поділля, Волині й Галичини, які широко скольонізували й загосподарили степи. Де колись висока тирса шелестіла, там простягались широкі лани збіжа, випасалися ситі стада, роїлася по пасіках бжола. Та мусіли все те добро Запорожці кидати й тікати аж у Туреччину, а котрі зосталися, тих повернено в підданство до тих панів, яким Катерина сотнями й десятками тисяч десятин родарувала запорожські землі. На багатому півдні України повстали великі лятифундії Потьомкіних, Вяземських, Браніцьких, Стрекалових, Каменських і ін. Згодом зявились там кольоністи греки, молдаване, німці, болгари, серби, чехи, москвини-староовіри, а навіть жиди.

В кілька літ по зруйнуванні Січі в Гетьманщині, на Слобідщині й на запорожських землях (прозваних Новоросійським краєм) заведено таку саму адміністрацію, яка була в цілій Росії. Українські міста зрівняно в правах з московськими. Козаки зісталися осібним станом державного свобідного селянства, обовязаного до військової служби. З них створено нові карабінерські й гусарські полки. Передтим позбавлено безправно багато козаків їх привілеїв і переведено в посп?льство. Послушну старшину наділено ласками й переведено в дворянство, аби її до себе привязати, щоб не нарікала на нові відносини й не обставала за стародавними козацькими правами й звичаями. Вона дійсно скоро їх забуває, обдарована добрами й достоїнствами, й помало відчужується від рідного пня, як колись князі й бояре, перемінившись у польську шляхту. Деякі одиниці лише не спроневірились, зберігали й передавали поколінням державні й культурно-народні українські традиції. Все посполите селянство указом 1783 р. підведено під »загальні державні постанови« — ц. то закріпощено. Небаром те саме сталося з селянством Правобережа й інших північно-західних земель, які при розборах Польщі перейшли вже тоді до Росії.

П р а в о б е р е ж ж а головно його західна часть (а також Поділля, Волинь і Галичина) від Хмельниччини впродовж цілого півстоліття було тереном воєн. За той час обернулося воно в руїну й страшенно вилюднилося. Успокоїлося тут дещо на початку XVIII. ст., як скінчилися війни Польщі з Туреччиною. На покинуті в часі революції землі стали вертати потомки давніх королевинят. Козацьким полковникам, що під кінець XVII. ст. відновили тут були козаччину й стреміли до прилучення правобічних полків до козацької держави, не повелося, бо перешкодив їм у тому московський уряд, будучи в згоді з Польщею й не бажаючи собі зміц-

нення козацької держави. Панські фактори, прибуваючи на вилюднені землі, стали закликати з усіх усюдів людність (»виходців«) »на волі«. Посунуло селянство з Волині, Галичини, втікаючи від своїх панів, строго ними переслідуване, й скоро позаселювало »слободи« вільні протягом 15—30 років від панщини. Щойно після того часу мали вони перейти на повні підданські повинності. Та привиклого до волі трудно було запрягти, — тим важче на землях, де був живий спомин козацької волі, під боком Запорожа. Як тільки почали виходити терміни »волі« стали вибухати повстання, найбільш масові в 30-их роках (Верланівщина), в 50-их (Гайдамаччина) і вкінці найбільш кровава Коліївщина 1768 р. Російський уряд використав також для себе гайдамацькі рухи проти поляків, а відтак зліквідував їх жорстоко разом з панами, яким передав сільську людність у кріпацтво, забравши від Польщі велику часть західніх і північних українських земель.

Революція 1648—1654 не змінила суспільно-господарських відносин у Галичині. Вона їх лише доторкнулася в першому році революції. Впродовж другого півстоліття XVII. в. витерпіла Галичина дуже в наслідку воєнних подій від »стацій«, жовнірських звірств, реквізицій та контрибуцій. Людність страшенно перерідла, вигинула, попала в неволю, або вивтікала на схід. У XVIII. ст. відбудова панського двірського господарства пішла по старій дорозі. Мимо зменшення сільської людности земельні наділи підданих не збільшилися. Опущені землі прилучено до фільварків. Впродовж XVIII. ст. меншали тут постійно ланові й півланові господарства, роздроблюючись на чвертьланові й загородничі. Збільшувалося число халупників і комірників та двірської безземельної челяди. Нечисленні міста ще більше після воєн підупали. Такий стан застала тут Австрія, займаючи Галичину 1772. р.

6. ОСТАННЄ ПІВСТОЛІТТЯ ПОМІЩИЦЬКО-КРІПАЦЬКОГО ЛАДУ НА ВКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ І ЙОГО УПАДОК.

На заході поява машини на межі XVIII—XIX. в. викликує промислову революцію й доводить до великих суспільно-господарських перемін. Машина прискорює темпо господарського поступу, дає економічну і політичну силу тим, що зуміли створити собі таку важну зброю. Вона дуже збільшила й прискорила зріст багацтва, але той зріст багацтва коштував також багато суспільних жертв. Бо машина, накопичуючи багацтва, не розділює їх рівномірно й одному забагато дає, а багатьом не то що не дає стільки, скільки їм треба, але навіть нераз все їм відбирає (ремісникам). Машина створена на те, щоб заощадити людині працю, час, місце, щоб улекшити чоловікові боротьбу з упірною природою, сталася дійсно великою добродійкою для тих, що зуміли нею заволодіти, але й міліони людей запрягла собі на службу, вчинила з них нових невільників. Промисловий капіталізм — володар машин став передовим суспільно-господарським чинником, побиваючи спорохнявілий старий февдальний порядок (що спирав свою владу на землі), відбираючи керму в господарській організації від торго-

вого капіталу. Він став диктувати свою залізну волю суспільним клясам, володарям, краям, народам, його апетит збільшився; він вибуяв у імперіялізм. Наступ машини, краще її власників, викликав і протинаступ. Зразу ремісничі маси й сільські кустарі, яким машина відібрала хліб (бо не всіх їх треба було до обслуги машини) звернулися проти самих машин, вбачаючи в них свойого безпосередного ворога, що відібрав їм прожиток, але згодом, коли, обслугуючи робітниками машину, придивилися до неї, пізнали, що не вона є їх ворогом, бо вона, як зброя, пасивна, лиш той, хто нею володіє й послуговується її силою, обезсилює других і визискує їх труд. Почалася організація робітничих мас, капіталізм породив соціялізм і інші суспільні рухи. Пішла боротьба за власність машини й злучених з нею засобів продукції, бо індивідуальна власність такої зброї, як машина, показалася дуже небезпечною для широких суспільних мас. Початкова боротьба проти машини перемінилася в боротьбу за машину. Кинулися засвоювати собі машину народи, щоб могти протиставитися тим, що її собі раніше засвоїли, бо горе тому, хто спізнявся в видосконалюванні тієї зброї. В змаганнях, хто скорше, хто краще, хто дешевше заворушився світ. Біда тому, хто спізнився в тих змаганнях, хто відставав, в кого сили не кріпли від напруги.

В добу новітнього, великого, промислового капіталізму Україна вступила відсталою країною; не тільки тому, що була вона переважно сільською, хліборобською країною, якої велика маса людности не вийшла з форм натуральної господарки, але що гірше, — країною, в якій майже вся господарська організація спиралася на кріпацько-панщизняній праці, так неекономічній і шкідливій для господарського поступу. До того розірвана й залежна політично, не мала змоги сама формувати свойого народнього господарства, лиш здана була на волю окупантів.

І на Вкраїну вже від самого початку XIX. в. почав втискатися модерний капіталізм, насаджуваний чужинцями. Московські царі вже від кінця XVIII. ст. закликали до організації промислових підприємств всякого, хто мав до того потрібний капітал. Почався кольонізаційних похід московського капіталу на Вкраїну. Відкрито також українські чорноморські порти: Маріупіль, Таганріг, Ростів, Херсон, Миколаїв, Одесу для західно-европейського капіталу. Стали вилонюватися й з місцевого українського суспільства промисловці — частіше з поміщиків, рідше з міщан, чумаків, або й навіть з кріпаків (як от славні пізніші багатії-меценати Яхненки й Симиренки*). Фабрики, хоч і невеличкі, ростуть. В 1813. р. на території України (в російських займанщинах) було 367 фабрик (без горівчаних заводів, яких було дуже багато) в 1832. р. число фабрик зросло до 772, а в 1851. до 1655. З початку важне місце в українському великому промислі мав суконний промисл та скоро він почав підупадати завдяки московській конкуренції. Від 30-их років перед зачинає вести цукровий промисл. Перший цу-

---

*) Гл. про них мою працю: »Брати Симиренки«, видруковану в ч ч. 5, 6 і 7—8 »Кооперативної Республики« за 1933 р.

кровий завод зявився 1831. р. на Київщині в Орлівці, а до 1847. р. на самій Київщині було вже 12 великих парових і 37 вогняних цукроварень. До зросту промислу в Росії й на Україні на початку XIX. ст. причинилася багато бльокада Англії, головного постачальника фабричних продуктів до Росії, а також наполеонські війни й повоєнні знищення.

Який одначе не був той ріст фабричного промислу, скількість його виробництва не була надто велика, і з ним ще успішно конкурувало місцеве ремесло й сільські кустарі. Ремесла й дрібна торговля, головно оспіване в народній поезії чумацтво, яке в своїх руках держало лучбу села з ярмарковими містами, возило хліб і цукор до моря, вертаючи звідти з рибою, сіллю й дрібним закордонним крамом, а розвозячи його по ярмарках та по селах — давало дуже багато нагод вибиватись економічно більш підприємчивим одиницям з козаків чи й кріпаків. Багато сільського населення дороблялося в першій половині XIX. ст. чумакуванням, творючи цікаві форми чумацького спілчанства. Аж в 60—70 роках підупав цей національний промисл, випертий залізницями. Підупали теж тоді славні до того часу ярмарки на Вкраїні, які давали місцевому населенню також багато прибутків чи то з посередництва, чи зарібків з комунікації. Залізницею получився великий капіталіст-продуцент поміщик чи фабрикант України сам безпосередно з заграничним ринком.

Ріст промислу в першій половині XIX. ст. спиняв дворянсько-кріпацький лад, на якому спиралося царське самодержавство, яке вправді старалося впливати на розвій промисловости протекційним способом, але з другого боку боялося порушувати святі основи власности душ. А кріпацькі душі, власність дворянства, були привязані до особи пана-власника, як старинні раби (а не до землі, як це було в західному й польському підданстві). З кріпаками пан міг, що хотів зробити: продати, програти в карти, заміняти за коні або гончі собаки, розділити дітей від батьків і т. д. (тоді коли в західному підданстві пани не розпоряджалися звичайно підданими без землі). Праця кріпака в поміщицькій фабриці була мало продуктивна, а фабрикантові, що не мав своїх кріпаків, не легко було робітника найти. Сільська людність у кріпацтві не була здатна купувати предмети капіталістичного виробництва.

Найбільш покріпачена була сільська людність Правобережа й північних земель, менше в південно-степовій Україні й на Лівобережі. Значну часть сільської людности Лівобережа творили козаки, що, як державні селяне, були вільні, але їх знову томила рекрутчина, тяжка воєнна служба й забирала козацьким господарствам (не так занадто великим) найздатніші сили. Дещо лекше жилося, чим кріпакам, т. зв. удільним селянам, що сиділи на землях царської рідні й у більшости платили чинші, але ця катеґорія сільської людности була на Вкраїні незначна.

Щораз більше стали притискати поміщики кріпаків і обеземелювати їх, переводячи на »місячину«, почавши від 30-их років, коли то починається вивозова хлібна горячка українських помі-

щиків. Розріст капіталістичного виробництва на заході з многолюдними фабричними осередками, конкуренція між промисловцями, які, щоб не датись, вишукували способи, якби поменшити кошти продукції й поменшували заробітну платню робітництву, а найліпшою до того нагодою був довіз дешевшого закордонного хліба — це було причиною більшого запотребування українського хліба на Заході. Вивіз той зріс ще більше після знесення збіжевих законів у Англії (1846. р.) та неврожаїв, що навістили західну Европу в 40-их роках.

Галичина під кінець XVIII. ст. (яке для неї було віком господарського занепаду) вступає на дорогу нового політичного, а й економічного життя. Відірвана політично від Польщі, тратить також господарський звязок з Балтійським морем шляхом Вісли, який опанували пруси, що від того часу до другої половини XIX. ст. ворогували з Австрією політично й економічно. Тому вона старається ввійти в сферу нових господарських впливів з австрійськими краями.

Австрійські володарі: Марія Тереса, а особливо її син Йосиф II. (1780—1790. р.), великі прихильники освіченого самовладства (абсолютизму), піклуючись господарським піднесенням корінно-австрійських країв, почали також цікавитись і новонабутою Галичиною, щоби вчинити її корисною для держави і з неї, т. ч. скріпляти свою політичну й економічну силу. Модний тоді в Европі освічений абсолютизм, захоплений новими економічними науками, старався визбутися надмірного політичного впливу на свою владу з боку упривілейованих станів і пробував сперти свою владу на молодих продуктивних верствах, але їх треба було наперед економічно визволити й опікуватись ними, аби вони могли бути підпорою для трону: добрим рекрутом і платником.

Зараз після зайняття Галичини 1775. цісарським патентом відібрано панам право змушувати селян купувати й продавати лише в дворі, накладати на селян високі грошеві кари, виганяти в неділі й свята на панщину, вимагати панщини й інших підданських обовязків понад міру давніх інвентарів, які наказано виготовити. Обмежено також права панського присуду над селянами, даючи від нього селянам право відклику до циркулу, а навіть до центральних властей у Відні. В 1782. р. зніс цісар селянську особисту неволю, заступаючи її »поміркованим підданством«. Селянин від того часу міг свобідно розпоряджати своєю особою, міг свобідно дружити своїх дітей, вчити ремесла чи посилати до шкіл, пан не смів нікого з його родини насильно брати собі до двірських послуг, міг навіть селянин вийти сам із села, під умовою, що оставить на господарстві заступника. 1781. р. зменшив цісарський патент панщину тяглих господарств до 3-ох днів у тижні, а 1784. знесено всякі помічні дні й толоки. Всі попередні закони, що зменшували й докладно означували підданські тягарі зібрав і поширив закон з р. 1786. Після того на другий рік наказано докладно відділити селянські ґрунти від панських, заборонено проганяти селян з їх господарств і дано селянам право передавати господарство в спадку, але неділене найстаршому синові. Вкінці заду-

мав Йосиф II. змінити основно піддансько-панщизняні відносини й впровадити чиншову систему після докладної оцінки ґрунтів (яку наказав переводити, й до нині зберігся той катастр т. зв. Йосифа метрика) від 100 зол. доходу брутто мав після тої реформи селянин давати 17,47 зол. чиншу панові, 8,17 зол. податку державі (який у Галичині мав бути менший на 3,57 зол.. як у інших краях, аби »культура й промисл могли тут легше приймитися«), решта 73,36 зол.) мала лишитися селянинові. Але не вспів перевести тої реформи Йосиф II. бо помер 1790. р., а налякана шляхта, якій Йосифова реформа відбирала $^1/_2$—$^2/_3$ доходів, вимогла у його наслідника здержання її й узагалі знесення деяких некорисних для неї законів. Прийшлося це їй легко, бо Австрія впірнула в довголітні війни з Францією, а відтак з Наполеоном й не могла дратувати шляхти, для якої виникла можливість відірвати Галичину від Австрії. Після воєн, що рознесли по Европі революційні настрої, не могло бути також мови, в часах реакції (відвороту від революції), про якісь корисні для селянства реформи. Навіть багато приписів Йосифа II. не були виконувані й пани притиснули селянство тимбільше, що в часі воєн, а також якийсь час після них була для їх господарств добра конюнктура, бо Галичина віддалена від воєнних теренів доставляла збіжа й мясо для військ та винищуваних країв. За той час також, мимо заборони з 1787. р., прилучили пани багато селянських земель, особливо лісів і пасовиск до двірських. Після воєн, як відбудувалися західні краї, настала кріза для панських господарств у Галичині. Тоді вони кинулися будувати горальні й переганяти збіже на спірт, змушуючи селян розпиватись до безтями й розпочали на велику міру годівлю волів, бо на шкури й мясо був більший попит на заході.

З початку австрійський уряд намагався оживити також і промисл у Галичині й розбудувати міста. З тою метою Йосиф II. почав був спроваджувати німецьких і чеських кольоністів-ремісників. В Галичині віддавна гарно розвивалося, головно в гірських і підгірських околицях полотняне й суконне сільське ткацтво. На початку XIX. були спроби фабричного ткацтва в східній Галичині (так від тепер офіціяльно називається властива Галичина, для відрізнення від частини Малопольщі прозваної по прилученні до Австрії західною Галичиною), але воно не могло встоятися перед західно-австрійською конкуренцією й ізза браку здатного до промислової розбудови суспільного елєменту (бо таким не була ні шляхта, ні вбоге й темне селянство а галицькі міста були, тай досі майже так залишилися осідком не буржуазії, а бюрократії і дрібних торговців-посередників). Відтак спроби розбудови галицького промислу спиняла австрійська бюрократія (податками, поліційно-промисловими приписами, славними стемплями), стараючись вдержати Галичину хліборобським краєм, якийби достарчав промисловим корінно-австрійським краям дешевий хліб, мясо, дерево, а для їх капіталістичної прподукції був кольонією, ринком збуту. Спроби механічного ткацтва були в Ярославі, Красучині, Білці Шляхоцькій, Ляшках, Бродах, Яричові, Заліщиках, Глинянах і ін. Фабрики сукна були в Залізцях, Жовкві й Кривотулах. Коло

1822. р. ціла Галичина мала 40 залізних гут з 30.000 робітниками. В 1841. р. мала 18 високих печей, з того 7 в самій Стрийщині, але промисл цей вбила в 1870-их роках вища західна техніка й конкуренція. Довше зберегли своє існування шкляні гути, які також почали були скоро розвиватися. 1822. р. було їх 20. Того самого року в самій Східній Галичині було 12 фабрик паперу. Почав був також розвиватися в першій половині XIX. в. цукровий промисл у Галичині (в 1844. р. у східній було 8, в цілій 10), але відтак він зовсім упав. В південно-східній Галичині, на Покутті й на Буковині цвило гарбарство, в Кутах, Коломиї й Станиславові здавна були славні вірменські сафяни. В 1834. р. більших промислових підприємств у Галичині було 1374, а самостійних майстрів-ремісників поверх 29.000. Та найкраще розвивалося тут панське горальництво й броварництво — не було майже поміщика, щоб не мав горальні.

Людність Галичини скоро зростала дійшовши під кінець 30-их років до 4,350.000 душ, розміщуючись по 70—90 на квадратовий км. у західній, 60—70 — у східній Галичині. Засоби прожитку щораз меншали, а культура не підносилася. Добре, що за Йосифа II. поширено в Галичині управу бараболь і конюшини й лекше можна було в голодні роки пригодуватись людям і худобі. Сільська людність часто голодувала й від хворіб, недоїдання та піянства страшенно фізично ниділа й підупадала морально. В 40-их роках повторився пару разів недорід і голод, напруження між підданими й панами зросло. В 1846. р. використала австрійська бюрократія отте напруження й ужила польське селянство проти панів, що підготовляли повстання проти Австрії. Польські селяне вчинили на повстанцях гайдамацьку різню (рабацію). В східній Галичині було тоді спокійно.

Кровавий виступ західно-галицького польського селянства був осторогою не тільки для шляхти, але й для австрійського правительства. І шляхта й цісар побачили, що підданські відносини скривають у собі джерело великої небезпеки й почали застановлятися над їх ліквідацією, тимбільше, що з західної Европи доходили дуже грізні, революційні відгуки. Почав хитатися в своїх основах реакційний абсолютизм. Поневолені народи, суспільні верстви стали готовитись до бою за волю. Господарської волі стала домагатися підвихована вже добре капіталістична буржуазія. Для неї політично-суспільний лад давнього абсолютизму, а в тому й підданські відносини не були корисні, вони спиняли її в суспільно-політичному й економічному рості. Ріжнородні, хоч не дуже то згармонізовані гасла »волі« викликали »весну народів« 1848. р. В багатьох европейських краях вибухли революції, захитався дуже габсбурський трон від повстань у Відні, Будапешті, Празі, Кракові. Приготовляли польські політичні верхи повстання й у Львові. Цісар, аби не дати себе випередити, використав суспільні відносини, щоб для трону приєднати селян, і зніс 22. IV. 1848. р. панщину в Галичині.

На знесення кріпацтва в російській займанщині треба було ждати ще 13 років. На поміщицько-кріпацький лад Росії натискали також революційні гасла з Заходу від наполеонських воєн.

Найгрізніше виявили вони себе в »декабризмі«, ц. то у військовій змові проти царя, яка мала викликати політичний переворот і завести в Росії конституцію. Кінчилася невдалим виступом в грудні (»декабрі« — звідки й назва) 1825. р. До революційних настроїв, які проникали до Росії з зах. Европи в часі наполеонських війн і до заговорів декабристів приєднувалося на Вкраїні з національних мотивів українське дворянство. В революційних програмах тих часів, які домагалися конституційної перебудови Росії та в ідеї словянської федерації намагалося воно вмістити ідею відродження української державности, хочби бодай у автономічних формах. А ця ідея жила постійно, хоч і серед невеликої частини верхів українського суспільства. Українські козакофіли-автономісти (маґнати Репнін, Безбородько, граф Капніст, Лукашевич і ін.) ізза політичної ідеї переймалися й суспільними демократичними гаслами. — Українська політична думка щораз більше демократизувалася, як речниками її ставали щораз ширші круги зубожілого дворянства, яке помало перетворювалося в трудову інтеліґенцію, підсилювану з низу: з міщан, козаків і селян-кріпаків. Виявом тої суспільної еволюції й радикальнішим вже суспільно-політичним речником українських національних стремлінь було Кирило-Методіївське Брацтво (1847. р.), якого суспільну ідеольоґію переняли й дальше розбудовували пізніші хлопомани й народники (60—70-их років), а в Галичині — їх спадкоємцем став народовецько-радикальний рух.

На дворянсько кріпацькі підстави натискав також економічний, капіталістичний процес. Капіталізм й на Вкраїну »ліз не тільки крізь двері й вікна, але й крізь несчисленні щілини спорохнявілої кріпацької системи«. А ніс він також ліберально-демократичні гасла, перестерігаючи самодержавців, що годі опиратись на порохні. Грозив, що може відгородити їх від дрібновиробничих мас. За знесенням кріпацтва заявлялися й південно-українські поміщики, побоюючись чуток з низів про »волю«. А також, формуючи з розлогих лятифундій, близьких моря, збіжеві »фабрики«, вони потребували більше свобідно найманої праці й вона їм добре оплачувалася. — Такі то причини назрівали, а прискорила їх наслідок невдачна кримська війна й селянські розрухи на Вкраїні (київська козаччина); й новий цар Александер II. проголосив реформу 19. лютня 1861. р.

7. РЕФОРМИ 1848. Р. І 1861. Р. ДАЛИ УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛЯНСТВУ ОСОБИСТУ ВІЛЬНІСТЬ І МАЛО ЗЕМЛІ ТА ВІДПОВІДНИХ ПІДСТАВ ДЛЯ ДАЛЬШОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НЕ СТВОРИЛИ.

Реформи не сповнили надій реформаторів, які думали, що вони усунуть суспільну болячку й двигнуть розвій економічного життя далеко вперед, а дуже розчарували вони селянство. Даючи особисту вільність селянству, не звільнили вони зовсім селянських мас від економічної залежности від бувшого поміщика. Так у од-

ній, як і другій займанщині лишки феодального ладу ще довго пригнітали селянство й ціле народнє господарство. В Галичині серед увільнених селянських господарств коло 70% було таких, що не мали відповідних матеріяльних підстав для існування, а серед них поверх 27% карлуватих, що мали менше 2-ох моргів землі. Так само й на Наддніпрянщині, наділюючи селян землею, уряд уважав, щоб забезпечити поміщикам робочу силу й тому визначив таку норму наділів, при якій велика скількість робочих рук зоставалася вільними. Навіть від дотогочасних кріпацьких селянських наділів при реформі одрізано $^1/_5$ землі й прилучено до поміщицьких маєтків. Отті »одрізки« боліли селянству довго, як у Галичині сервітути — ліси й пасовиска, що їх також реформа позбавила. В південних губерніях, таких багатих на землю, визначено селянству $1^1/_2$ десятини на т. зв. ревізьку душу, на Київщині, Поділлі й Волині від $4—8^1/_2$ досятин на господарство, на Лівобережі від $1^1/_2$—2 десятини на душу. На теперішний погляд пересічна скількість досятин наділу на господарство виглядає достаточна, але при тодішній господарській культурі, коли лише половину поля вживано або при трипіллі $^2/_3$, а $^1/_3$ зоставалася толокою, коли орано плитко деревляним плугом з обложеним лише часто вузько залізом лемішем, не вживаючи зовсім гною, — видатність такої господарки була втроє менша, як у західно-европейського селянина того часу. Така переліжна, чи трипільна господарка знана в нас мало що не до кінця XIX. ст., тоді як на Заході, стараючись і в хліборобстві дотримати кроку промисловому розвиткові, в тих часах пороблено великі винаходи у хліборобській техниці й хемії.

Старе трипілля заступив тут плодозмін, а навіть його вже випирала вільна управа, що старається висилену родом землю підсилити помічними гноями.

Російська реформа дала селянству землю за досить високим викупом розложеним на 49 років, або коли хто годився на $^1/_4$ часть звичайного наділу то діставав без викупу. Таких »даремщин« було багато.

Землю діставало селянство не в приватну, особисту власність, лише подвірну (переважно на Правобережі) або общинну (переважно в південних губерніях). Обмеження в поділі господарства, продажі, скупівлі селянських наділів, заборона набувати селянські землі неселянам і не односільчанам у російській реформі мали свою добру сторону. Не обовязувало це козачих господарств, тому вони дуже роздробилися, й на Лівобережжі бачимо в пізніших роках більші суспільні прірви між селянством, розділеним на бідняцтво й багатіїв-кулаків. Хоч і при подвірній і общинній власности зі зростом сільської людности, що не мала куди зі села дітися господарства доробитися часто, нераз заставлялися й продавалися мимо законів.

В Галичині також реформа 1848. р. не зносила закону Йосифа II. з 1787. р., який заборонював ділити господарства, хоч вони мимо того закону перед 1848. р. і пізніше дробилися і то скоро. Не вільно було також купувати селянську землю неселя-

нам. Та 1868. р. ухвалив галицький сойм заініціований урядом, — захопленим тоді дуже під впливом віденської буржуазії ліберальною (ц. то свобідною, вільною від якогобудь втручання з боку) економічною політикою, — новий закон, що давав волю ділити безмежно, продавати й кождому купувати й обдовжувати землю. Разом з тим законом вийшов другий, що зносив усякі кредитові обмеження. Ці два закони разом мали страшні наслідки для темного, розпитого галицького селянства, яке, маючи стільки землі, що ледви з неї животіло й ніяких зарібків (бо до двора не радо йшло, а як ішло то зарібки були невеликі й то часто виплачувані горівкою), стало жертвою лихваря. Він став посередником у капіталістичнім наступі на село. Село потребувало щораз більше гроша на державні й викупні податки, на горівку й на тандиту, яка щораз гірше випирала й нищила старий сільський промисл. Задовженість галицького селянства з 465.513 ринських у 1868. р. виросла за 20 літ до 43,523.542 р. Від 1875—1884. р. за 9 отже років, продано на ліцитації 23.649 селянських господарств. Багато коштувала галицьку суспільність боротьба за сервітути. Цісарський маніфест 1848. р. признав селянству лише орну землю, а ліси й пасовиска, що їх селянство спільно з паном уживало, або само громадою без пана й його нагляду, признав уряд спірними. Закон цей визначив комісії, що розсуджували до 90-их років селян з панами, вважаючи в основі панське право власности на ліси і пасовиска, а за селянами — право сервітуту, тобто право обмежених вжитків (пасти, збирати дрова, ягоди, переїздити і т. д.) на чужому ґрунті. Більшість процесів селяне програли, хоч своє та боже право аж до Відня нераз ходили доказувати, і за сервітути дістали в деяких околицях невеличкі кусні пасовиск і ліса або смішні ренти відшкодовання. Великі гроші, через недбальство уряду, коштувала всю галицьку людність індемнізація (винагорода для поміщиків за знесення підданських обовязків) і право пропінації, за яке також край мусів довго платити податками, які йшли в користь поміщиків.

Хоч після знесення панщини, ще довго після неї винагороджувано велику власність за знесення підданських обовязків і за відібрання її февдальних прав, вона довго не могла отямитися від удару й перейти до опертого на власних силах способу господарювання. Вона довго ще практикувала февдальні способи оренди, віддавання землі »на половину«, »за сніп« і т. д., користаючи зі селянського малоземелля. Найскорше може перейшли південно-українські поміщики до капіталістичної господарки, використовуючи близкість великих промислових центрів, морських шляхів і нової комунікації — залізниць, заводячи машинові хлібні »фабрики«, сперті на найманій праці. Багато одначе поміщиків, пристаруючи помало господарський інвентар, прогавили добру конюнктуру, а вона пропала по 70-их роках, від коли до Европи стало напливати дешеве збіже з Америки, Індій, Австралії. Земля тоді подешевіла, але селянство не мало защо її купувати. Людність у селах густішала й поза хліборобством не находила іншого

зайняття й прожитку, темна й незарадна, бо уряди освітою селянських мас ні загальною ні фаховою не журилися.

Фабрична промисловість не могла собі завоювати значнішого місця й притягнути до себе більше місцевої людности й капіталів. Розбудова залізниць від 60—80 років на українських землях скріпила лише натиск сильнішого, скорше розвинутого чужинного капіталу.

В Галичині, що мала більше політичних і самоуправних свобід взяла керму в руки примирена з цісарем шляхта. Її влада також була перешкодою для розвитку промислу, який можна було підтримати краєвими податками, але шляхотська більшість в соймі боялася, щоб не виросла в краю нова суспільна сила — буржуазія (промислово-підприємча кляса), якаб могла зменшити її політичну силу, а також щоб відплив сільської людности до міст не позбавив її дешевого робітника на ланах.

Під кінець XIX. і на початку XX. ст. чужинний капітал щораз частіше шукав приміщення в промисловости на Вкраїні й причинився багато до її розросту. Розбудовується важкий вугільний промисл в Донеччині, що дає вже в 90-их роках 76% всеї продукції вугілля в Росії, металюрґічний у Криворіжчині, нафтовий у Дрогобиччині. Весь цей великий промисл дає зиски англійцям, французам, бельгійцям, німцям, менше росіянам, а в Галичині досить жидам. Більше місцевого капіталу мала укр. цукрова промисловість, що займала третє місце в Европі, продукуючи перед війною в 222 заводах поверх 100 міліонів пудів цукру. Промисл мало притягав українську сільську людність, що числила поверх 80% всего населення, а то тому, що вона прилипла до землі, не мала відваги з неї рушитися, хоч нераз і голодувала на ній. Також чужинці-підприємці спроваджували собі часто своїх кваліфікованих, а то й простих робітників, бо ці на чужому ґрунті більше привязувалися до фабрики, чим місцеві, й для місцевих були вони упривілейованою верхівкою, що розбивала, на випадок, клясову солідарність. Експльоататори дешево куплених у уряду карпатських лісів (Groedel, Popper, Borenkreditanstalt, Goetze, Liebieg і ін.), які з великою шкодою для краю голили гори, давали місцевій гірській людності дуже марно плачену працю. Небагато бойків і гуцулів робило на державних салінах: в Косові, Делятині, Ланчині, Стебнику, Калуші, Долині, Болехові, Дрогобиччині.

8. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НА ШЛЯХУ ДО ЕКОНОМІЧНОГО ВИЗВОЛЕННЯ.

Перше покоління селянства після знесення підданства мало що не гірше бідувало, як за панщини. Галицьке селянство обдовжене, розпите, стиснене майже до 100 душ на 1 км. квадр. на роздріблених і порозкиданих кавалочках землі в 70—80-их роках доходило до краю нужди, якою звернуло на себе увагу правительства й краєвих властей. Але багато помочі від них не було. Ті критичні роки були переломовими. В 80-их роках починається серед галицького суспільства живий рух. Духовенство береться

енергійно за акцію тверезости, до того часу виховалося також покоління світської інтеліґенції, виданої селом, яка стає по обох боках кордону передовим речником національних змагань і вона кидається шукати зброї для економічного визволення селянства й національної економічної самооборони, як передумови до національно-політичного визволення. Старається змобілізувати дрібні, розпорошені національні капітали, щоб протиставитись великому чужому капіталові. Кладуться підстави національної кооперації, а перед у тій праці веде Т-во »Просвіта«, що покриває край сіткою читалень (2944 на 3374 громади у східній Галичині до війни). При читальнях притулюються кооперативні крамниці, щаднично-кредитові товариства, кружки »Сільського Господаря«, Січи й Соколи.

Для наддніпрянського селянства такими критичними роками бути 90-ті роки, після яких зявляються також енергійні приготування до самооборони, хоч доступ інтеліґентного проводу до села там був дуже тяжкий. Село по обох боках кордону рушило на еміґрацію з Галичини в Америку, з Наддніпрянщини за Урал, у Сибір і на Далекий Схід, а також більше пішло на внутрішні заробітки. За зароблений гріш старається поширити свій (чи для рідні) земельний варстат праці. Але спекулянти, купуючи в підупалих великих власників землю, перепродуючи її селянству, штучно підбивають сильно ціни, бо селянин купує землю не для зиску, а для праці й прожитку й тому платить, що може. Придавлене бідою, а також помало освідомлюване суспільно й національно, менше економічно, селянство починає зпочатку проявляти більшу активність. Виявилась вона в рільничих страйках 1902-3 р. в Галичині, в аґрарних розрухах на Лівобережжі в тихже роках. Ще більше, хоч з початку стихійно, лиш згодом більше зорґанізовано, виступило українське селянство за землю й волю в російській займанщині в революції 1905 р. — В Галичині виборoло селянство підвищення заробітної платні для сільських робітників, більшу можність еміґрувати, навчилося солідарности. Після того й все суспільство взялося пильніше до економічної самооборони. В Росії революція 1905 р. породила першу Думу (парлямент — Думу »народних надій«) і вона виступила з жаданням широкозакроєної реформи, але зате під напором дворянства її розігнано. Другу Думу (»народнього гніву«) також не допущено до праці, аж 3-тя реакційна (що вийшла після зміненого виборчого закону) затвердила Столипінську реформу з 1906 р., яка переводилася аж до війни, стараючись створити »сильного мужика«, приязного дворянству й вірного цареві. Трьома способами змагав до того міністр Столипін: 1) влекшував вихід багатшим з общини на одноосібну власність і попускав дещо обмеження в обороті землею, аби можна було її громадити багатшим; 2) підпомагав урядово переселення з України на Схід, щоб позбутися невдоволеного елементу; 3) співпрацював з Поземельним Селянським Банком, що посередничив у купівлі поміщицьких ґрунтів.

Війна 1914 р. перервала так оживлений в останніх часах перед нею визвольницький український рух, що почав вже бити

одним живчиком по обох сторонах кордону. Скільки принесла вона нашому народові матеріяльних втрат, ніхто мабуть ніколи не підчислить. На весні 1917 р. заблисли нові надії. Революція в Росії дала нагоду для відродження української державности. Селянство самочинно вивласнило поміщиків, Центральна Рада законом удержавнила великий промисл, а землю признала лише в висоті трудової норми в хіснування.

Гетьманщина, хоч сильно реаґувала на суспільний радикалізм революції, також приготовляла земельну реформу, але оперту на більшій приватній власності. Директорія повернула до засад Центральної Ради з деяким ухилом у бік приватної трудової власности. Земельне питання, що сталося основним економічно-суспільним питанням української революції, старалася вирішити й влада ЗОУНР рямовим законом з 14. квітня 1919 р. Вивласнював він велику земельну власність (приватну за викупом) для індивідуального розділу в першу чергу між малоземельних і безземельних вояків УГА. Та всі земельні закони революційних українських влад, виготовлювані в поспіху, нераз під впливом ворожого натиску мали дуже загальний, рямовий характер, неясний, поверховний, а часто нереальний у подробицях.

Революція показала дуже ясно, як український нарід, зруйнований впродовж історії, суспільно й економічно відстав у культурному поступі та які великі його культурно-господарські недостачі, що властиво й причинилися до хиб, через брак громадянської солідарности, конечної до великих збірних зусиль. Показала також революція, скільки варта було для нації втрачене впродовж минулих віків місто, що стало подвійно ворожим до її змагань і поконало село. Ми переконалися, яке велике значіння має господарська активніст, як основна передумова всебічного визволення народу, що хоче стати поруч інших народів до культурних змагань, до поступу й добробуту. Ми ясно пізнали хиби нашої суспільної структури, що її треба розбудувати так, як цього вимагають від нас нові, важкі переломові роки. Мусимо передусім позбутись господарської пасивности, клятого спадку неволі, високо в усіх піднести культ праці й обєднаних, свідомих цілі змагань, які, щоб вдалися, мусять спиратися на господарності всієї нації.

Хай же вчить нас історія розуміти сучасність, працювати й боротися за кращу майбутність у солідарній громаді!

З ЛІТЕРАТУРИ.

Поширити й поглибити оцей коротенький огляд суспільно-економічної історії України поможуть Шановним Читачам спеціяльні праці, з яких важніші вичислив **Т. Коструба в »Українському Аґрономічному Вістнику«** 1934, кн. 1, стор. 7—16; дальше з лекше доступних нам передусім праць **проф. О. К. Мицюка,** яких список долучений до недавно виданої цікавої праці **»Аґрари-зація жидівства України на тлі загальної економіки«,** Прага, 1933.

Історію земельних відносин на західно-українських землях представив у своїх працях **інж. Ю. Павликовський;** історію й теперішний стан годівельної господарки на зах.-укр. землях — **інж. др. Е. Храпливий.**

Багато поширить знання історії господарських відносин України найновіша праця **д-ра К. Коберського: »Україна в світовому господарстві«**, Прага, 1933 р.

ЗМІСТ:

НАРИС СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ.